

PERINNEAINEISTON JATKUMO

Rättäkitti-tarinat kulttuuriperintönä, arkistossa ja uudelleen käytössä

Turun yliopisto
Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja
taiteiden tutkimuksen laitos
Folkloristiikka
Sivuainetutkielma
Heli Syrjälä
Helmikuu 2018

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos / Humanistinen tiedekunta

SYRJÄLÄ, HELI: Perinneaineiston jatkumo. Rättäkitti-tarinat kulttuuriperintönä, arkistossa ja uudelleen käytössä

Sivuainetutkielma, 52 sivua

Folkloristiikka

Helmikuu 2018

Rättäkitti-noidasta kertovat uskomustarinat pulpahtelevat julkisuuteen eri aikoina ja useista lähteistä. Tarinat kertovat noidan edesottamuksista Loimaan seudulla. Rättäkitti muun muassa ennusti Loimaan kirkon kohtaloa ja kerrotaan hänen noituneen pojan suudeksi varkaustapauksen jälkeen. Tarinoita on tallennettu arkistoihin, mutta myös moniin muihin lähteisiin kuten sanomalehtiin, näytelmiin ja sukukirjoihin. Tarinoiden kertyminen eri lähteisiin on tapahtunut monia reittejä pitkin ja ihmisten kanssakäymisen seurauksena. Arkistot ovat omalla toiminnallaan vaikuttaneet vahvasti siihen, minkälaisia tarinoita niihin kertyi ja miten niitä arkistossa käsiteltiin. Tarinat ovat muuttuneet ajan myötä kulttuuriperinnöksi. Kaikkia tarinoita ei arkistoon ole talletettu ja tarinat ovat pysyneet myös elävänä perinteenä.

Tutkin Rättäkitti-perinneaineiston muodostamaa ajallista ja sisällöllistä jatkumoa sekä aineiston kanssa tekemisissä olleiden toimijoiden vaikutusta aineistoon. Jatkumo koostuu aineiston perusteella eli missä ja milloin aineistoa on julkaistu ja minkälaisen yhteiskuvan niistä voi muodostaa. Tarkastelen, mihin paikkoihin tarinoita on tallennettu, miten ne ovat tallentuneet ja miten aineistoa on käsitelty. Näkökulmani on arkistopainotteinen aineistojen kertymisen ja käsittelyn osalta. Näillä toimilla on ollut vaikutusta aineistojen sisältöön ja jatkokäyttöön. Jatkumon avulla tarkastelen myös sitä, miten aineistot eri aikoina ovat olleet esillä ja mistä ne mahdollisesti ovat saaneet välittymisen vaikutteensa. Apuna aineiston muokkautumisessa jatkumolla hyödynnän folkloreprosessin vaiheita, missä perinneaineiston matkaa kuvataan kaavan avulla. Jatkumolla on nähtävissä, miten aineisto elää koko ajan ja vuorovaikutteisuus ei ole suoraviivaista tai kronologista.

Vastausten selvittämiseksi olen tarkastellut aineistoa siitä laaditun kokoelman avulla. Laadin aineistosta kortiston, joka hahmotti Rättäkitti-aineiston jatkumoa sisällöllisesti, ajallisesti ja tallennuspaikoittain. Eri toimijat ovat jatkumon aikana käsitelleet, muokanneet ja tallentaneet aineistoa, millä on ollut vaikutusta jatkokäyttöön. Jatkumon avulla tarinoista löytyy uusia näkökulmia, jotka avaavat entisestään Rättäkitti-tarinoiden maailmaa. Tarinoissa poika kuitenkin muuttuu sudeksi edelleen, 2000-luvulla.

Asiasanat: uskomustarinat, jatkumo, perinne, kulttuuriperintö, perinnearkistot

SISÄLLYS

I JOHDANTO	1
Kohteena perinneaineisto ja toimijat	2
Käsitteet kartalle	3
Eettiset ratkaisut	5
II VASTAUKSIA TUTKIJOILTA JA ARKISTOSTA.....	8
Tutkimukset Rättäkitistä, tutkimuskirjallisuus ja tieteen kenttä.....	9
Keruun ohjaamaa aineistoa.....	12
Arkisto säilyttäjänä ja käsittelijänä.....	15
III RÄTTÄKITTI-AINEISTOT JATKUMOLLA.....	20
Kerääjät	21
Arkistossa ja sen ulkopuolella	22
Rättäkitti-aineiston luokittelu	25
Jatkumon peruskivet.....	25
IV PERINTEEN MONET ELÄMÄT JA JATKOKÄYTTÖ	28
Toimien vaikutus aineistoon	28
Aineiston jatkumo	30
Perinteen merkitykset ja käyttö	35
Perinteen välittyminen ja Rättäkitti kulttuuriperintönä	39
V JATKUMON VÄLITILINPÄÄTÖS	43
LÄHTEET.....	46

I JOHDANTO

Loimaan seudulla kerrotaan eläneen Rättäkitti-noidan, josta kertovia tarinoita on löydetävissä eri paikoista. Osa uskoo tarinoiden noidan todella eläneen, osa ei juttuihin usko. Tarinat liitetään todellisiin paikkoihin ja Rättäkitti nimetään useimmiten Ypäjän Mannisten kylän Tepon talon emännäksi. Tarinoissa mainitaan myös muita seudulla sijaitsevia paikkoja ja taloja, jotka löytyvät arjen maisemista. Varmoja todisteita Rättäkitin henkilöllisyydestä ei toistaiseksi ole tullut vastaan, mutta viitteitä oikeaan henkilöön on löydetävissä (Syrjälä 2015: 98). Käytän tässä kirjoituksessa Rättäkitistä sitä nimimuotoa, mikä esiintyy käyttämässäni lähteessä. Useimmiten nimimuoto on arkistoaineistossa Rättäkitti, kun taasen loimaalaiset käyttävät noidasta länsisuomalaisempaa Prättäkitti-muotoa.

Rättäkitistä kertovat tarinat ovat *uskomustarinoita*. Uskomustarinoita on kerrottu esimerkiksi jättiläisistä, aarekätköistä ja eri paikkojen haltioista. Uskomustarinoissa todellinen maailma ja yliluonnollinen kohtaavat, vaikka tarinoiden juuret löytyvät sosiaalisesta todellisuudesta. Uskomustarinat liitetään oikeisiin paikkoihin ja henkilöihin, jotta niiden totuusarvo nousisi. (Jauhiainen 1999: 11, 15–16.) Rättäkitistä kertovat tarinat löysivät monien muiden tarinahahmojen keralla tiensä arkistoon, mutta tarinoita on talletettu myös murrejulkaisuihin:

Se Rättäkitti oli Mannisten Tepon emäntä. Sen Rättäkitin hautapaikka on tosa Kurjenmäen tällä puolen siinä rinteesä, siin oli kaks haapaa, semmosta suurta haapaa, ennen, ja se oli niitten haapain alle haurattu.

Ja se oli se tarina semmonen, et ko sitä härkäpari toi tualta Mannisista, niin yli ton korkeen Kurjenmäen, niin härkäpari väsy siinä sit ko ne alamäkkee tuli, ylämäesä viälä jakso vettä, mut sikko sit verettiin alaspäin, sitä jyrkkää mäkkee, ni härkäpari väsy siinä, et se täyty siihen haurata, koskei saatu kirkon tykö. (Kouri (toim.) 1988: 84.)

Tarina-aiheita eli motiiveja on useita kymmeniä ja ne koskettelevat eri elämänalueita, mutta pääasiassa ne liittyvät maaseutuympäristöön. Varhaisin tarina Rättäkittiin liittyen on Kustaa Killisen (1880) kirjaama tarina, joka kertoo syöjätär-Prättäkitin vainon vouteja Loimaan Vesikoskella kartanoa rakennettaessa. Tätä tarinaa ei löydy muusta aineistosta ja pidänkin sitä yksittäisenä ilmiönä Rättäkitti-tarinoiden joukossa. Rättäkitti osasi tarinoiden mukaan noitakonsteillaan noitua pojan sudeksi ja ennustaa esimerkiksi Loimaan kirkon kohtaloa: sen palamisen vuonna 1888 ja luhistumisen 1999, jolloin se

myös tappaa täytensä väkeä. Vuoden 1999 ennustus ei toteutunut, vaikka vuosisadan lopulla Loimaan kirkon katosta tippui rappauksia. Suosittu kerronnassa on myös tarina, jossa Rättäkitti seilaa myllynkivellä. Välillä mukana on oma lapsi, joka hukkuu katsottuun taakseen, mutta Rättäkitin seilaaminen saatettiin huomata myös sillalta, josta isäntä huuteli: ”Tuolla se minun kultani seilaa” ja sai näin Rättäkitistä itselleen puolison. Rättäkitti myös pysäytti härkäparit pellolle, paitsi yhden, jolla on vesisydämisestä pihlajasta tehty rahkeennappula. Noidan voima jäi toiseksi pihlajan pyhälle voimalle. (Tarkemmin tarinoista ja Rättäkitistä ks. Syrjälä 2015.)

Kiinnostuin Rättäkitti-tarinoista jo lapsena, kun sukulaiset kertoivat niitä ja Rättäkitin kerrottiin olevan sukuamme. Noitatarinat kiehtoivat ja ohjasivat minut ensin sukututkimuksen ja sittemmin historian opintojen pariin. Kirjoitin Rättäkitistä pro gradu -tutkielmani (2015), jossa tutkin tarinoiden yhteyttä todellisiin paikkoihin, ihmisiin ja tapahtumiin. Lisäksi kirjoitin proseminaaritutkielman (2017) folkloristiikan oppiaineeseen Rättäkitin emännäksi tulo -tarinoista. Tarinoista tuntuu kumpuavan jatkuvasti selitystä kaipaavia piirteitä. Tarinoiden keruu, kulkureitit ja arkistointi ovat yksi haara tässä hämähäkinseitissä, minkä avulla Rättäkitistä pikkuhiljaa muodostuu kokonaiskuva.

Kohteena perinneaineisto ja toimijat

Rättäkitti-tarinoista osa on tallennettu arkistoon, mutta osa löytyy muista säilytyspaikoista. Arkiston tarinat ovat näytteitä aikakautensa kerronnasta ja ne antavat sekä saavat vaikutteita elävästä kerronnasta. Tarinat ovat eläneet ja muuttuneet arkiston ulkopuolella, ja niitä on käytetty uusissa yhteyksissä. Jatkokäytön yhteydessä niitä tulkitaan uudelleen ja niihin liitetään uusia merkityksiä (ks. Honko 1990: 114). Tarinoita kertova yhteisö vaikuttaa siihen, että perinne säilyy ja uusiutuu, mutta säilyttää edelleen vanhoja arvojaan ja piirteitään, ja näitä muutoksia voidaan havainnoida jatkumon avulla.

Rättäkitti-aineiston jatkumo on tutkimukseni keskiössä. Perehdyn aineiston arkistoon tallennukseen, eloon arkiston ulkopuolella ja tarinoiden jatkokäyttöön. Tarinoita ei ole ilman kertojia, tallettajia, kuulijoita, ja he ovat omalla toiminnallaan vaikuttaneet tarinoihin. Jatkumo kertoo siitä, mitä kanavia pitkin tarinoita on kuultu ja missä yhteyksissä

tarinoita on myöhempinä vuosina käytetty. Perinneaineiston jatkumoa tarkastelen laadullisesti. Jatkumon eri vaiheissa on tapahtumia, joilla on seurauksia tarinoiden ymmärtämiseen ja merkitysten tuottoon. Arkistoaineiston matkaa selvitän arkistojen toimintatapojen valossa, sekä aikakausien aatteet ja arkistoteorian vaikutteet huomioiden. Arkistoissa ei varastoida muistitietoa, vaan ne tarjoavat mahdollisuuden luoda sitä (Menne-Haritz 1/2001: 59). Arkistoja tarvitaan tiedon keruuseen, järjestämiseen, säilyttämiseen ja muistissa pitämiseen. Tutkin, miten aineistot ovat muodostuneet ja miten niitä on käsitelty arkistossa, ja onko toimenpiteillä vaikutusta jatkokäyttöön. Kartoitan myös sitä, miten aineistoa on käytetty arkiston ulkopuolella ja sen roolia kulttuuriperintönä. Katson aineistoja arkiston sekä muiden säilyttäjätahojen ja perinneaineiston näkökulmista.

Tutkimusaineistoni on kokoelma eri paikoissa säilyneitä arkistoaineistoja, lehtikirjoituksia, haastatteluja ja näytelmiä. Arkistoaineistoista osa on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (jatkossa SKS) Perinteen ja nykykulttuurin kokoelmassa, mutta arkiston antaman viittausohjeen mukaan puhun Kansanrunousarkistosta (Lehto, Liisa: sähköpostiviesti tekijälle 15.1.2018). Lisää arkistoaineistoa olen saanut Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistykseltä (jatkossa LHKMY). Tutkimusaineistooni viittaan lähdeluettelosta löytyvällä, lähdekohtaisella lyhenteellä ja tallennusajalla.

Käsitteet kartalle

Rättäkitti-aineistot ovat sekä elävää että arkistoon tallennettua *perinnettä*. Perinne on kulttuurin ilmiö tai osa-alue, joka jatkuu ajallisesti. Useimmiten perinteentutkimuksella tarkoitetaan tavallisen ihmisen kehittämien ja käyttämien kulttuurimuotojen tutkimusta. Jatkuvuuden lisäksi perinteeseen liitetään yhteisöllisyys ja osa perinteistä on ihmisten mukana niitä tarkemmin tiedostamatta. (Tieteen termipankki, Perinne (folkloristiikka).) Rättäkitti-tarinoiden kohdalla monet peruselementit ovat säilyneet, mutta tarinat ovat muokkautuneet vuosien aikana. Perinne nähdään usein vanhana ja pysyvänä, vastakohtana modernille, joka kuvaa uutta ja kehittyvää. Perinne kuitenkin symboloi jatkuvuutta. (Anttonen 2005: 35–36, 38.) Perinteeksi käsitetään useimmiten muun muassa uskomukset, tavat ja opetukset sekä näiden yhdistelmät, jotka opitaan menneiltä sukupolvilta tai kanssakulkijoilta. Samalla perinne sekä säilyy että tulee ilmi (Anttonen 1/2009: 2).

Osa Rättäkitti-aineistosta on talletettu *perinnearkistoon*, jolla tarkoitan esimerkiksi uskomustarinoita ja ihmisten muistitietoa eli arjen eloon ja oloon kuuluvia kertomuksia säilyttävää arkistoa. Perinnearkistot ovat moniaineistoisia sekä fyysisesti että sisällöllisesti ja ne ovat erikoisarkistoja, jotka toimivat eri tavoin kuin viranomaisarkistot. Aineistot muodostuvat perinteen määritelmän perusteella ja kokoelmat karttavat keruu- sekä tutkimusprojektien tuloksena. Aineistot voivat olla tekstiä, kuvaa, ääntä tai näiden yhdistelmiä. Lisäksi aineistot on usein sisällöllisesti luetteloitu ja ne poikkeavat sekä toisistaan että perinteisistä arkistokaavoista. (Enges 27.10.2016.)

Elävällä perinteellä tarkoitan kertomuksia, joilla on juuria varhempiin kertomuksiin, ja joita edelleen kerrotaan ja uudistetaan. Elävän perinnön wikiluettelon näkemys perustuu UNESCO:n määritelmään aineettomasta kulttuuriperinnöstä. Elävä perinne jakautuu muun muassa suulliseksi perinteeksi, hyviin käytäntöihin ja käsityötaitoihin. Elävä perinne näkyy ihmisen toiminnan eri muodoissa ja on läsnä arjessa. Perinne omaksuu piirteitä sekä lähialueilta että ympäri maailman. Yhteisö toimii sen moottorina ja se myös määrittelee, minkälaisen arvon ja merkityksen kulttuuriperintö saa. (Elävän perinnön wikiluettelo, Esittely.) Rättäkitti-tarinat näen elävänä perinteenä, koska niitä kerrotaan edelleen ja ne ovat läsnä ihmisten arjessa. Elävä perinne saattaa säilyttää osia alkuperäisistä kertomuksista, jos ne soveltuvat edelleen sen hetkiseen elämisen kontekstiin merkityksiltään (Beckstein 2017: 506).

Arkistolla on suuri rooli siinä, mistä aineistosta muodostuu *kulttuuriperintöä* ja mistä ei. Aineistoa valitaan, määritellään, arvotetaan ja asetetaan eri löydettävyyksin yleisön käyttöön. (Tuomi-Nikula ja Haanpää ja Kivilaakso 2013: 21.) Kulttuuriperinnön voi nähdä pääomana, johon valitaan muistettavaksi tiettyjä kulttuurin asioita ja säilytetään niitä seuraaville sukupolville. Säilyttämispäätöksiin vaikuttavat myös tunteet ja muistot aiheesta (Sivula 2013: 171). Näen Rättäkitti-tarinat ihmisten muistissa säilyneeksi, aiemmilta sukupolvilta periytyväksi aineistoksi, joka on nykypäivässä saanut arvostetun aseman. Näen perinteen olevan pysyvää, jatkuvaa, muuttuvaa ja elävää, kun taas kulttuuriperinnön olevan valittua, jäljelle jäänyttä ja säilytettävää sekä hoidettavaa.

Arkistoaineiston elinkaaren käsite tuli suomalaisen arkistotoiminnan osaksi 1980-luvulla ja se oli yksi keskeinen arkistojatteen elementti. Elinkaarimalli jakoi aineistot kolmelle tasolle: aktiivi-, passiivi- ja historialliseen käyttöön. Elinkaarimalli eteni lineaarisesti ja

vaiheet seurasivat toisiaan. Elinkaarimallia on kehitetty edelleen *jatkumomalliksi*, jossa tapahtumat ovat yhteydessä toisiinsa joustavammin. (Lybeck et al. 2006: 21–22.) Jatkumomalli on nimetty australialaiseksi ja 1990-luvulla syntyneeksi, mutta sillä on juuria jo 1900-luvun puolivälistä (Henttonen 2015: 84). Jatkumomallissa aineiston matka on päätymätön ympyrä ja itseään toistava prosessi. Aineistolla voi olla useita tehtäviä samanaikaisesti, kuten toimintaan liittyviä, historiallisia ja yhteisölliseen muistiin liittyviä, ja aineistot ovat aina ajankohtaisia. Jatkumomallissa kaikella aineistolla, myös uudella, on oma kulttuurinen arvonsa. (Brothman 51/2001: 56–57.) Jatkumo yhdistää Rättäkitti-aineistot ihmiselämän ja sukupolvien yli sekä aina ajankohtaiseen käyttöön. *Perinneaineiston jatkumon* näen monikerroksisena rakenteena, jossa niin eri toimijat, aineiston säilytyspaikat kuin sisällötkin käyvät vuoropuhelua ja muodostavat toisistaan riippuvia rakenteita. Aineistolla voidaan nähdä olevan eri elämänvaiheita, jotka limittyvät toisiinsa ja joissa tarinoita käytetään eri yhteyksissä (katso kaaviokuva sivulla 11). Elinkaari on alkava ja päättyvä rakenne, kun taas jatkumon alkua ei mahdollisesti voi määrittellä, eikä se pääty tiettyyn pisteeseen.

Rättäkitti-aineiston käyttöön ja käsittelyyn Kansanrunousarkistossa vaikuttaa 1800-luvun lopulla kansanrunouden tutkimukselle esitelty *maantieteellis-historiallinen eli vertaileva metodi*. Metodin on nähty pohjautuvan Darwinin evoluutioteoriaan ja sen avulla pyrittiin tavoittamaan runojen alkumuoto, syntyäika ja syntypaikka. Runojen kaikki katkelmatkin olivat tärkeitä. Vertaileva metodi, jota kutsutaan myös vaellusteoriaksi, oli osaltaan kannustamassa keruumatkoille, koska haluttiin koota mahdollisimman kattava aineisto. (Sulkunen 2004: 196–197.) Metodi vaati muun muassa kerrontapaikkojen tarkkaa kirjaamista (Paulaharju 2015: 76). Kaarle Krohn (1863–1933) oli kansanrunoutentutkimuksen professori ja toimiessaan SKS:n esimiehenä 1917–1933, hän muotoili maantieteellis-historiallisen metodin avulla suomalaisen folkloren käsityksen, josta keruun ja arkistoinnin periaatteet muotoutuivat (Häggman 2012: 508; Kansallisbiografia, Kaarle Krohn; Lehtipuro 2003: 20).

Eettiset ratkaisut

Eettisten seikkojen huomioiminen ja pohtiminen on tasapainoilua yksilönvapauden ja kunnioittamisen sekä tutkimuksen tarvitseman tiedon välillä (Alver and Øyen 2007: 49).

Tutkimustani ohjaavat niin tutkijan kuin arkiston eettiset ohjeet. Molemmat edellyttävät toimimaan kunniallisesti, rehellisesti ja lainkuuliaisesti (ks. esim. Majamaa 2/2002). En puhu arkaluontoisista tiedoista kuten henkilötunnuksesta, rodusta tai poliittisesta suuntautuneisuudesta. Käyttäessäni saamiani yksityisiä tiedonantaja olen muuttanut kertojien nimet. Ihmisten eettinen kohtelu tulee pohtia myös siltä kannalta, minkälaisessa yhteydessä ja millä tavoin tietoja käytetään (Vakimo 2010: 100). En ole kohdannut kaikkia aineistojani tuottaneita henkilökohtaisesti, joten katson eettisyyttä enemmän käytön, tulkintojen ja säilytyksen kannalta (ks. Vakimo 2010: 102).

Käytän tässä kirjoituksessa ihmisten oikeita nimiä lähdetiedoissa, jos ne ovat tavoitettavissa julkisista lähteistä, esimerkiksi sanomalehdistä, tai nimellä on selkeä tekijänoikeudellinen asema. Aineistoissa mainittujen kolmansien henkilöiden suojaaminen tulee huomioida erityisesti, mutta kokoelmassani tällaisia tietoja ei tule ilmi (Alver and Øyen 2007: 42). Arkistojen aineistoviittauksissa käytän ilmoitettuja henkilötietoja arkiston viittausohjeita noudattaen. Tutkimani aineistot eivät nähdäkseni kerro kertojista tai kerääjistä sellaisia asioita, jotka voivat heitä loukata. Yleisesti pyrin noudattamaan hyviä tieteellisiä tapoja, kuten esimerkiksi rehellisyyden, tarkkuuden ja huolellisuuden noudattamista tutkimustyössä sekä asianmukaisten viittausten tekemistä. (Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa 2012: 3.) Eettisten seikkojen huomioiminen on myös osa eri tahoille myönnettyä luottamusta.

Arkistolla on osavastuu aineistojen oikeanlaisesta käytöstä ja tätä pyritään kontrolloimaan esimerkiksi käytösääntöjen ja eettisten ohjeiden avulla. Ne ohjaavat myös aineiston hankintaa, seulontaa, luettelointia ja säilytystä. (Majamaa 2/2002.) Uskomustarinoissa mainitaan usein taloja ja joskus henkilöitäkin nimeltä. Rättäkitti-tarinastossa talojen nimet ja paikat ovat vakiintuneet useissa käyttöyhteyksissä, mutta todellisia henkilöitä tarinoiden taustalta on usein vaikea löytää. Uskomustarinoiden kohdalla tärkeämpää onkin suojella tarvittaessa kertojia ja kerääjiä, ja tulkita tarinoita tuottamatta mielipahaa.

Kansainvälisen arkistoneuvoston eettiset ohjeet arkistonhoitajille kehottavat huomioidaan esimerkiksi aineistojen suojelun, jotta ne säilyvät luotettavina todisteina menneisyydestä. Lisäksi ohjeissa muistutetaan provenienssin tärkeydestä, aineiston saataville saattamisesta ja aineistojen käsittelystä kertovasta dokumentoinnista. (ICA 1996.) Suo-

malaisen Arkistoyhdistyksen ohjeissa kehoitetaan kiinnittämään huomio lisäksi tietoturvallisuuteen ja tietosuojaan. Myös nämä ohjeet korostavat tasapuolisuuden toteuttamista, yksityisyyden suojaa sekä tekijänoikeuksien huomioimista. (Lybeck et al. 2006: 201–202.) Myöhemmin laaditut arkistoeettiset ohjeet eivät ole koskeneet varhempina vuosikymmeninä talletettuja Rättäkitti-aineistoja. Ne koskevat kuitenkin nykypäivän toimintatapoja, ja niillä on vaikutusta aineistojen käyttöön sekä säilyttämiseen.

SKS:n arkiston käyttöä ohjaavat käytösäännöt ja niissä muistutetaan aineistojen eettisestä käytöstä eli että aineistoja ei saa käyttää niitä luovuttaneiden vahingoksi. Olen itse sitoutunut aineistojen eettiseen käyttöön arkistossa asioidessani. Lisäksi aineistoja suojaa se, että arkiston aineistoja voi käyttää ainoastaan arkistossa. (SKS internet-sivut.) Rättäkitti-aineistot ovat arkistoissa olleet ilman rajoitteita, kaikkien saatavilla. Tarinoissa mainitut talojen nimet tuon esiin kuten ne on tarinoissa ilmaistu. Ne ovat kuitenkin kiinteä osa uskomustarinoiden maailmaa ja tiedot poistamalla poistaisin osan tästä maailmasta.

II VASTAUKSIA TUTKIJOILTA JA ARKISTOSTA

Perinneaineiston jatkumon tutkimustani taustoittavat sekä folkloristinen että arkistotieteellinen näkemys. Folkloristiikan metodien avulla tutkin aineistojen sisältöä ja arkistotalan tietämys on antanut lisätietoa aineistojen käsittelystä arkistossa. Arkistossa aineistoille muodostunut jatkumo täydentää perinneaineiston jatkumoa. Näen jatkumon kokonaisuutena, joka ei erottele vanhaa ja uutta perinnettä, vaan katsoo niitä yhtä arvokkaina. Jatkumolla perinne on alati muuttuva rakenne, joka rikastuu, mutta samalla unohtaa joidakin osiaan. Rättäkitti-aineistojen jatkumo ei ole missään vaiheessa katkennut, vaan tarinoita on kerrottu koko ajan ja ne ovat eläneet eri muodoissa. Niillä on ollut myös yhteyksiä yhteiskunnallisiin tunteuksiin.

Kansanrunoutta alettiin enenevässä määrin kerätä 1800-luvulla, jolloin sen avulla rakennettiin kansallista omakuvaa ja yhteistä identiteettiä. Kansanhenki oli löydettävissä muun muassa yhteisestä kielestä, kirjallisuudesta ja tavoista. Kulttuuriset sekä kielelliset rajat nähtiin myös kansallisina rajoina. Lukemiseen kannustaminen ja lukutaidon edistäminen olivat keinoja luoda tätä yhteisöllisyyttä. Kouluissa kansanrunoutta hyödynnettiin nationalististen arvojen vahvistamiseksi ja perinnetietoutta levittivät myös tiedotusvälineet ja perinnejuhlat. (Häggman 2012: 20–21; Wilson 1985: 23, 100–101, 114.) Kansanrunoutta käytettiin myös poliittisiin tarpeisiin ja perinnekulttuurin symbolien avulla oikeutettiin poliittista valtaa (Wilson 1985: vi; Anttonen 2012: 335–336). Tallennettu suullinen perinne tarjosi kulttuurihistoriaa, jota ei muutoin ollut löydettävissä, ja se antoi mahdollisuuden kehittyä moderniksi kansakunnaksi (Anttonen 2012: 344–347). Folklorea tallennettavat arkistot ovat toimineet tärkeinä identiteetin symboleina moderneja valtioita rakennettaessa (Klein 2007: 116). Rättäkitti-tarinat kertoivat paikallisesta hahmosta ja niitä hyödynnettiin niin kouluopetuksessa kuin oman paikallisen identiteetin korostamisessa.

Rättäkitti-tarinoiden alkaessa kertyä arkistoon, oli arkistojen asema jo melko vakiintunut ja keruutoiminta alkoi muuttua ohjatummaksi. Arkisto tallettaa, säilyttää ja välittää aineiston edelleen erilaisille toimijoille. Arkisto ei varastoi aineistoa, vaan se mahdollistaa aineiston käytön ja mahdollistaa tiedon löytämisen sekä uuden tiedon tuottamisen (Menne-Haritz 1/2001: 61). Aineisto kertyy arkistoon esimerkiksi keruin ja arkistossa sitä käsitellään eri tavoin. Näillä toimenpiteillä on vaikutusta aineiston käyttöön ja tulkintaan.

Arkistolla ja arkistonhoitajilla on rooli ja mahdollisuus käyttää valtaa määriteltäessä arkistoon kertyvää aineistoa ja niiden käsittelyä. Arkistoissa päätetään, mitä ja miten ne laittavat esille ja säilyttävät (Anttonen 2012: 328). Arkistonhoitaja käyttää valtaa esimerkiksi seulonnan avulla siinä, mitä muistetaan ja mitä ei (Bastian 2017: 271).

Tutkimukset Rättäkitistä, tutkimuskirjallisuus ja tieteen kenttä

Tutkimuksissa Rättäkitti on näyttäytynyt harvoin pääosan esittäjänä, mutta sivuosissa uskomustarinoita on käytetty. FM Kristiina Kestinen kirjoitti Rättäkitistä folkloristiikan C-tutkielman vuonna 1990. Hän tutki muun muassa tarinoiden yleisyyttä, niiden liittymistä muuhun tarinaperinteeseen ja kertojien ominaisuuksia. Kestisen työ oli varsinaisesti ensimmäinen tieteellinen tutkimus Rättäkitistä. Omat tutkimukseni Rättäkitistä ovat vuosilta 2015 ja 2017. Martti Haavio (1936) kertoo lyhyesti Rättäkittiin liitetyistä uskomuksista ja niiden taustoista. Hän pohti Rättäkitin myllynkivellä seilausta artikkelissaan, jossa hän käsitteli muita samankaltaisia tarinoita. Haavio tekee tarinoista tulkintoja, joten käsittelen kirjoitusta tutkimuksena. Martti Haavio (1899–1973) oli Kansanrunousarkiston ensimmäinen johtaja sekä kansanrunoudentutkimuksen professori ja hän oli organisoinut 1935 suurta Kalevalan Riemuvuoden keräystä (Häggman 2012: 15; Kansallisbiografia, Martti Haavio).

Tutkimuskirjallisuuttani ovat muun muassa perinnearkistoista ja niiden aineistojen käytöstä ja käsittelystä kertovat tekstit. Folkloristiikka-alan vaikuttaja ja muun muassa folkloristiikan sekä uskontotieteen professori Lauri Honko (1932–2002) on vaikuttanut näemyksiini runsaasti (Kansallisbiografia, Lauri Honko). Hänen folkloreprosessinsa toimii yleisesti kirjoitukseni selkärankana kuvaamassa perinneaineiston elämää ja monet muut hänen kirjoituksensa ovat ohjanneet tulkintojani. Perinteentutkija Carsten Bregenhøj (1982) on kuvannut folkloreaineiston matkaa kertojalta arkistoon ja samalla hän tuo esiin suodattimiksi kutsumiaan toimintoja, jotka voivat vaikuttaa aineistoon muuttaen niitä. Hänen tekstinsä antoi lisätietoa aineiston käsittelystä.

Arkistoista kirjoitetut artikkelit ovat auttaneet ymmärtämään, miten aineistoja on käsitelty ja miten eri toimijat ovat aineistoihin vaikuttaneet. Kansanrunousarkiston aineistoista ja osittain sen käsittelystä löytyy opas *Arkiston avain* (Laaksonen ja Saarinen (toim.) 2004),

jonka avulla pääsin tarkemmin sisälle aineistoihin ja niiden järjestykseen. Opas antaa hyvän kokonaiskuvan arkiston aineistoista kokonaisuudessaan sekä erilaisista keruista. Kansanrunousarkiston aineistojen käyttämisen haasteista on kirjoitettu teos *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat* (Kurki (toim.) 2004), jossa esimerkiksi folkloristi ja tutkija Kaarina Koski kirjoittaa uskomustarinoiden luokittelun vaikeudesta arkistossa niiden monitulkintaisuuden vuoksi.

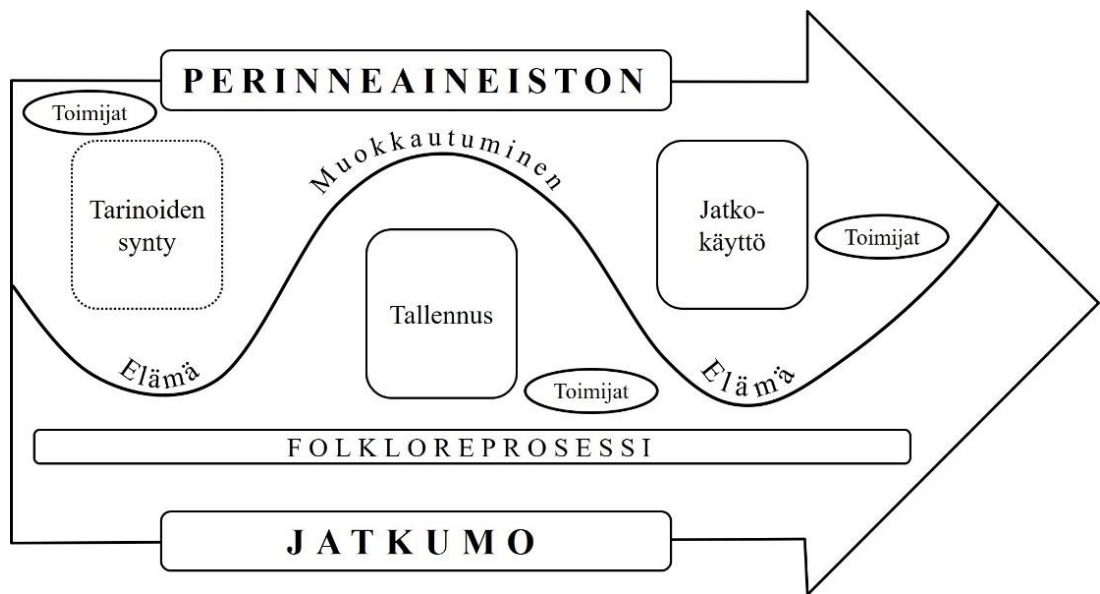
Kulttuuriperinnön tutkija Laurajane Smith (2006) kirjoittaa kulttuuriperinnön käsitteestä ja sen käytöstä länsimaissa. Hän avaa teoksessaan sitä, minkälaista diskurssia perinnekusteluissa yleensä käytetään ja miten kulttuuriperintöä määritellään, sekä kritisoi tämän diskurssin vahvaa asemaa kulttuuriperinnön määrittelyssä. Käytän Smithin ajatuksia tästä vanhasta, länsimaisesta ajatusmallista, jossa perinne nähdään muuttumattomana ja vanhana. Pyrin näkemyksen avulla tuomaan esiin sen, miten elävä, suullinen perinne ei välttämättä tarvitse konkreettista tallennetta, vaan se voi Rättäkitti-tarinoiden tapaan elää yhteisössä yhä kerrottuina tarinoina.

FT Tuomas Hovin (2014: 17, 19) folkloristiikan väitöskirja käsittelee sitä, kuinka paljon länsimaista vampyyriperinnettä on käytetty Romaniassa luomaan kulttuuriperintöä, ja miten romanialaisten omaa perinnettä ja historiaa turismissa käytetään sekä miten nämä erilaiset näkemykset limittyvät keskenään. Dracula-turismissa perinne, historia ja fiktio käyvät jatkuvaa vuoropuhelua ja niiden väliset rajat ovat usein epäselviä (Hovi 2014: 19). Rättäkittiin tapauksessa on yhteneväisyyttä Hovin tutkimukseen esimerkiksi kulttuuriperinnön luomisen, hahmon fiktiivisyyden ja matkailukäytön osalta.

Kirjoituksessani sukuloin sekä aineistojen ulkoisten että sisäisten piirteiden välillä. Folkloreprosessissa folkloren nähdään kulkevan matkaansa tietynlaisten vaiheiden lävitse ja folkloren elämän voi nähdä kaavaan muutettuna. Folklorella tunnistetaan kaksi elämää: ensimmäinen ja toinen. Ensimmäisessä elämässä folklore muun muassa syntyy, tunnistetaan, määritellään, kulttuuria kuvaillaan ja aineistoa arkistoidaan. Toisessa vaiheessa perinneaineisto noudetaan säilytyspaikastaan ja saatetaan esimerkiksi nostaa suojelun kohteeksi, kaupallistaa tai käyttää kansainvälistymisen edistämiseen. (Honko 1990: 102, 104–119.) Rättäkitti-tarinoiden tapauksessa kaikki folkloreprosessin vaiheet eivät to-

teudu, mutta kuljetan prosessin vaiheita kirjoitukseni läpi ja peilaan niitä Rättäkittiin liittyen. Folkloreprosessi toimii perinneaineiston jatkumon kanssa kirjoitukseni vahvempina rakenteina.

Perinneaineiston jatkumon ja siihen liittyvät asiat voi kuvata seuraavan kuvion mukaisesti. Nuolen reunaviivat eivät katkaise jatkumoa, vaan nuoli kuvaa jatkuvaa elossa oloa. Tarinoiden syntyajankohtaa ei tiedetä, mutta elämänviiva kertoo niiden eläneen pitkään ja muokkautuvan matkalla. Tarinat tallennetaan jossain elämänvaiheessa ja niitä käytetään uudelleen eri kontekstissa. Folkloreprosessi kuvaa tarinan elämän eri vaiheita ja toimijat ovat mukana joustavasti eri vaiheissa.

Kuva 1: Perinneaineiston jatkumo. Mallinnus: Heli Syrjälä.

Hovi (2014: 30) käyttää myös työkalunaan folkloreprosessia. Hän kritisoi tarkkojen folkloren tasojen määrittämistä ja päätyy vaihtoehtoon, jossa puhutaan folkloren ensimmäisestä, toisesta tai useammista elämistä. Eri elämien tasot erottuvat sen perusteella, minälaisessa kontekstissa ja miten perinneaineistoa käytetään. Tärkeämpää on tunnistaa erilaiset käyttök kontekstit kuin folkloreprosessin eri tasot. (Hovi 2014: 182, 203.) Rättäkitti-aineiston jatkumon havainnoinnissa folkloreprosessin eri tasot kuitenkin ryhdittivät näkemystä ja autoivat minua näkemään perinteen käytön monet muodot. Rättäkitti-aineistoilla on ollut erilaisia elämiä eri konteksteissa ja ne eivät kulje suoraviivaisesti tai kronologisesti, vaan vuorotellen.

Keruun ohjaamaa aineistoa

SKS:n Kansanrunousarkistoon tallentuivat ensimmäiset tarinat Rättäkittistä 1800-luvun lopulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura perustettiin virallisesti 1831, mutta sen juuret ovat jo Turun Akatemian ajoilla. SKS:n perustamisen taustalla oli halu vahvistaa sekä kehittää suomen kieltä ja tehdä siitä kulttuuri- sekä sivistyskieli hallinnon ruotsin rinnalle. Lisäksi tärkeää oli kansakunnan menneisyyden rakentaminen ja suuriruhtinaskunnan alueella asuvan väestön yhtenäistäminen kansaksi. Alusta alkaen SKS kokosi kansallisia arkistolähteitä ja se oli yksi sen päätehtävistä. (Sulkunen 2004: 11, 17, 24.) Aineisto karttuu tänä päivänä edelleen esimerkiksi keruiden, kenttätöiden ja aineistoluovutusten avulla. SKS:n arkisto on Suomen suurin yksityisarkisto. (SKS internet-sivut.) Vuonna 1918 SKS:lla oli jo maailman suurimmat kansanrunouskokoelmat (Häggman 2012: 11).

Rättäkitti-tarinoita tallentui myös Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen arkistoon, joka on kerännyt erilaisia aineistoja perustamisestaan 1923 lähtien (Forssan museostrategia 2012–2017: 9). Kantavana voimana yhdistyksen arkiston karttumisessa oli kotiseutumies Esko Aaltonen (Pohjakallio 1986: 92). Nykyään LHKMY:n kokoelma on osa Forssan museon kokoelmaa ja se sisältää esinekokoelmien lisäksi valokuvia ja asiakirja-arkistoja, joita on noin 30 arkistokokonaisuutta (Forssan museostrategia 2012–2017: 8). LHKMY:n voi nähdä alun perin yhteisöarkistona, joka on perustettu paikallisten toimijoiden innokkuudesta. Yhteisöarkistojen aineistot koostuvat usein tietystä aihepiiristä, kuten kotiseutuun tai työläiskulttuuriin liittyvistä, ja niitä ylläpitävät muut kuin arkistoamattilaiset (Henttonen 2015: 250). LHKMY:lle on kertynyt aineistoa keruu- ja tutkimustoiminnan kautta, ja osa siitä on lähetetty edelleen toisiin arkistoihin. Aineisto sisältää yksityishenkilöiden, yhdistysten ja yritysten arkistoja. (Louhelo, Asta: sähköpostiviesti tekijälle 24.10.2017.)

Rättäkitti-tarinat liittyvät läntisen Suomen perinteeseen, minkä vuoksi niitä alkoi kertyä arkistoon enemmän 1900-luvun aikana. Kansanrunousarkistoon tallentui kerätyn aineiston lisäksi myös lehdissä ja kirjoissa julkaistuja Rättäkitti-tarinoita. Nykyään sinne ei enää lehtien tai kirjojen aineistoa tallenneta (SKS:n kirjallisuusarkiston hankintaohjelma 2009). Länsi-Suomesta aineistoa alettiin kerätä toden teolla vasta 1800-luvun lopulla. Monet, esimerkiksi Lönnrot, olivat vakuuttuneita siitä, että Länsi-Suomesta ei löydy enää

runoutta, koska uskottiin uudenaikaisen kulttuurin hävittäneen kansanrunouden. Aineistoa kertyi kuitenkin runsaasti. (Paulaharju 2015: 12, 57, 63, 246.) Uskomustarinoita ei vielä ymmärretty kansanrunouden piiriin kuuluviksi, vaan niitä kertyi satujen ohessa ja vasta 1930-luvulla ne nähtiin omana lajinaan (Honko 1990: 107; Peltonen 2004: 206).

Rättäkitti-aineistoa keräsivät sekä yksittäiset henkilöt omasta aloitteestaan että arkistojen keruupyynnöiden johdosta. Eniten Rättäkitti-aineistoa kertyi Kansanrunousarkistoon keräyskilpailuissa 1930-luvulla (ks. myös Kestinen 1990: 17), jolloin järjestettiin muun muassa Kalevalan riemuvuoden kilpakeräys (jatkossa KRK). Sen pääkohteeksi määriteltiin tarinat ja syntykertomukset (Pöysä ja Timonen 2004: 230). KRK oli käännekohta arkiston historiassa ja se kaksinkertaisti arkistoaineiston määrä (SKS internet-sivut). Muut keruut, joissa Rättäkitti-aineistoa on tallennettu, olivat: Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen keruu 1927, Hämeenlinnan alakouluseminaarin keruut 1935, 1937, 1943 ja 1946, Kansantieto-lehden kyselyt 1936, 1938, 1939 ja 1943, Paikallisten tarinain ja muistojen kilpakeräykset 1937 ja 1938, Sanakirjasäätiön keruu 1938, Myytilisten tarinoiden kilpakeräys 1958 sekä Kansantarinoiden kilpakeräys eli Tarinakilpa 1961. Rättäkitti-aineiston kertyminen arkistoon väheni näiden keruiden jälkeen, mutta aineistoa kertyi myös 1960-luvun jälkeen esimerkiksi äänitteinä.

Arkistossa aineistojen kerääminen keruiden avulla perustuu siihen, mitä aineistoja on määritelty perinteeksi. Suomessa määritelmän taustalla vaikuttaa länsimainen käsitys perinteestä. Länsimaisessa perinnekeskustelussa ovat korostuneet muun muassa menneisyyden säilyttämisen tarve seuraaville sukupolville ja se, että perinne kuvaa mennyttä identiteettiä. Perinteen ei ymmärretä olevan edelleen elävää ja käytössä yhteisössä, vaan se nähdään muuttumattomana ja pysyvänä. (Smith 2006: 29, 294.) Arkisto on ollut luonteva paikka suullisen perinteen tallentamisessa kirjalliseen muotoon. Länsimainen käsitys perinteestä on kuitenkin muuttumassa ja tähän ovat vaikuttaneet laajentuneet näkemykset esimerkiksi elävästä perinteestä.

Arkistossa aineistoille voi muodostua uusi, rakennettu todellisuus valinnan ja rajoitusten kautta, kun aineistokyselyjen laatijat määrittelevät kerättävää aineistoa tai keruualueita. Kaikenkattavan ja tavoitellun kokonaiskuvan saamiseksi monia asioita voi jäädä kyselyjen ulkopuolelle. Aineistokeruiden yhteydessä voi muodostua toivekuva sosiaalisesta rakenteesta, jollaista ei todellisuudessa koskaan ole ollut ja arkistoon päätyy vain valittuja

paloja todellisuudesta. (Lilja 1996: 252, 254.) Suomessa tilanne parani avointen keruiden myötä, koska kenellä tahansa oli mahdollista osallistua vastaamalla. Keruuohjeet kuitenkin määrittivät, minkälaista aineistoa kerättiin ja kertojiksi valikoitui tietynlaisia ihmisiä.

SKS:n ensimmäinen keruukehottus on julkaistu *Suomettaressa* vuonna 1847 (SKS internet-sivut). Jo ensimmäisissä ohjeissa kerääjiä ohjeistettiin kirjoittamaan aineistot sanatar-kasti. Aineistoa ei saanut muunnella tai täydentää muutoin kuin ymmärrettävyyden kan-nalta, mutta oudommille sanoille voitiin lisätä selite. Kirjallisuudesta tai sanomalehdistä opittuja aineistoja kehoitettiin välttämään. (Peltonen 2004: 200.) Kansanrunousarkistoon lähetetyissä aineistoissa ei ollut suotavaa tuoda esiin omia mielipiteitä tai ottaa poliitti-sesti tai yhteiskunnallisesti kantaa asioihin (Kurki 2002: 129). Rättäkitti-tarinat ovat ar-kistossa tarinoina, eikä niistä löydy maata mullistavia mielipiteitä. Joistakin tarinoista löytyy erikoisia sanoja, joita on tarinan oheen selvennetty (esim. naolfapriiki = naulateh-das, SKS KRA 1961).

Keruu SKS:n kokoelmiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa koettiin isänmaal-liseksi ja käytännölliseksi työksi, johon yksityiset kansalaiset pystyivät ja halusivat osal-listua (Häggman 2012: 19). Myös nuoruuden uteliaisuus ja into saattoivat toimia keruu-matkan moottoreina (Paulaharju 2015: 95). Kerääjäksi kelpasi kuka tahansa, eli hyväksi kerääjäksi tultiin työtä tekemällä (Pöysä ja Timonen 2004: 226). Keruumatkaa varten jotkut kerääjistä saivat SKS:lta matkarahaa, mutta osa kustansi matkansa itse. 1800-luvun lopulla kerääjiä saatettiin pitää outoina kulkijoina, esimerkiksi varkaina tai paloapuyhtiön muurintarkastajina. Myös keräysten seurauksia pelättiin ja uskottiin kerrotuista tarinoista myöhemmin seuraavan ongelmia. (Paulaharju 2015: 117, 126, 128, 139.)

Lounais-Hämeessä LHKMY:n keruu koski kotiseutuyhdistyksen hengessä paikallispe-rinnettä. Aineistossani olevat Rättäkitti-tarinat kuuluvat suurempaan kansantarinoiden kokonaisuuteen, jonka sain Forssan museolta puhtaaksi kirjoitettuna. Tähän aineistoon kuuluu yhteensä noin tuhat tarinaa muun muassa Ypäjältä, Loimaalta, Humppilasta ja Tammelasta. LHKMY:n aineistot muodostuivat vuosina 1927–1933 ja keruuta tekivät kansakoulujen oppilaat. Kerääjiä palkittiin ja aineistoa julkaistiin yhdistyksen *Kotiseutu-kuvauksia Lounais-Hämeestä* -lehdissä. (Pohjakallio 1986: 92–93.) Aineistojen kerääjät löytyivät siis koululaitoksesta ja oppilaiden keruuseen sekä aineiston muokkautumiseen vaikuttivat myös heidän opettajansa.

Kerääjille kerrottiin tarkasti, minkälaista aineistoa ja keneltä sitä tuli kansalta kerätä. Perinteen tuli olla vanhaa, suullisesti kerrottua ja levinneisyydeltään tunnistettua. Hyväksi kertojaksi määriteltiin hyvämuistinen ja iäkäs henkilö, sillä vanhat tarinat nähtiin arvokkaampina. (Peltonen 2004: 202, 208, 213.) Hyvä aineisto muodostui arkiston määrittelemäksi ihanteeksi, joka vastasi aikakauden käsityksiä perinteestä ja menneen kuvauksesta (Lilja 1996: 253). LHKMY:n koululaisten keruuta ohjeistettiin *Nuori keräilijä* -julkaisussa.¹ Kerättävä aineisto määriteltiin tietoaarteeksi ja kulttuuripääomaksi, joka haluttiin talteen sekä pelastetuksi tulevaisuuden sukupolville ja tutkijoille. Kertojiksi kehoitettiin pyytämään kotoväkeä, naapureita, vanhoja mummoja ja vanhempia, ketkä voivat kertoa ”vanhoja asioita”. Ohje antaa valmiit kehykset aiheista, mutta kehottaa myös muita tarinoita kyselemään ja kirjaamaan. Tarinat ja niissä ilmenevät paikannimet tuli kirjata tarkkaan. (Pohjakallio 1986: 93, 96–99.)

Rättäkitti-aiheita kertoivat eniten 61–80-vuotiaat. Miehiä on kertojissa ollut runsaasti, mitä Kestinen pitää yllättävänä, koska tarinoiden päähenkilönä on ”mahtava naishahmo”. Hän päättelee tämän mahdollisesti johtuvan siitä, että miesten kerrontaa olisi pidetty luotettavampana kuin naisten. Lisäksi hän näkee, että vanhemmilla henkilöillä on kenties ollut enemmän aikaa töiltään kertoa tarinoita. (Kestinen 1990: 15, 18–19.) Uskomustarinoiden perinteikkyys ja vanhakantaista järjestystä ylläpitävä moraalinen opetus oli usein enemmän vanhempien kuin nuorempien ikäluokkien mieleen (Koski 2011: 35). Arkiston laatimat luettelot, kuten kyselylistat ja aineistoluetelot, muodostavat kuvan tavoitellusta totuudesta eli siitä, mitä kerääjien toivotaan keräävän ja arkistoon halutaan tallentaa (Lilja 1996: 252). Keruuhjeet ohjasivat käsityksiä hyvästä kertojasta ja viitoittivat tietä tietyn tyyppisten ihmisten luokse.

Arkisto säilyttäjänä ja käsittelijänä

Arkisto voi toimia yhteiskunnan muistina, mutta myös aineiston säilyttäjänä ja uudelleen tuottajana (Bregenhøj 1982: 274). Suullinen perinne muuttuu kansallisesti merkittäväksi

¹ Artikkelissa on näköispainos vuoden 1927 kyselylehtisestä, joka julkaistiin nimellä *Nuori kerääjä* (paikallistarinoiden keruu) ja se on Esko Aaltosen tekemä (Pohjakallio 1986: 93, 95–99).

ja symboliseksi, kun se muutetaan kirjalliseen muotoon ja liitetään kokoelmaan. Muistiorganisaatioilla eli arkistoilla, museoilla ja kirjastoilla on siis erityinen rooli kansan historian ja kulttuurin tuottamisessa. (Anttonen 2012: 330.) Arkistojen rooli on Rättäkittitarinoiden osalta aktiivisempi jatkumollani noin 1960-luvulle asti. Aineisto kerättiin, Kansanrunousarkiston kopiokortisto perustettiin ja toteutettiin erilaisia keruita. Aineistoista laadittiin tyyppiluetteloita sekä aineistojulkaisuja, jotka vaativat runsaasti työtä.

Arkistossa säilytetään aineistoja, jotka kertovat eri tapahtumista, ja ne eivät ole vielä säilytystilassaan todisteita tapahtumista. Aineistosta voi tulla todiste tapahtumasta vasta, kun se löydetään käyttöön. (Brothman 51/2001: 52.) Arkistossa toteutuu käsitys siitä, että perinne on kosketeltavaa (Smith 2006: 3). Tallennettu tarina on materialisoituneena voimakkaampi, todellisempi. Rättäkitti-aineistoja kertyi aluksi arkistoon niin keruun kuin lehdissä julkaistujen artikkelien kautta. Aineisto kerättiin, kirjoitettiin puhtaaksi ja jo näissä vaiheissa aineisto on suodattanut esimerkiksi sanamuodoiltaan ja pituudeltaan. Aineiston tultua arkistoon se voidaan muuntaa tallennettavaan muotoon ja pitkäaikaiseen säilytykseen soveltuvaksi esimerkiksi tekemällä siitä käyttökopiot. Kun arkistotoimien eri vaiheet on käyty läpi, aineisto asetetaan saataville ja aineisto voidaan välittää yleisölle, jotka tekevät siitä omat tulkintansa. (Bregenhøj 1982: 252–253, 257.) Aineisto voi tällä matkalla kadottaa kontekstinsa alkuperäiseen kerrontatapahtumaansa, mutta se voi olla osin tavoitettavissa eri aineistoja yhdistämällä (ks. Kurki 2002: 225).

Rättäkitti-tarinat on suullisesta kerronnasta muunnettu arkistointia tai julkaisua varten kirjalliseen muotoon. Samalla ne siirtyivät uuteen kontekstiin ja niiden käsite- sekä puhutavat muuttuvat (Kurki 2002: 224). Näen aineiston osin jäädytetyn tiettyyn tilaan, mutta arkistosta se voidaan hakea uudelleen käyttöön. Arkistointitoimien seurauksena aineisto tallentuu tiettyssä muodossa, mikä voi vaikuttaa sen uudelleenkäyttömuotoon ja -tapaan. Perinteen tallentaminen on aina valikointia ja sillä auktorisoidaan menneisyyttä. (Anttonen 1/2009: 4–5.) Erityisesti aineiston säilytys- ja hävittämispäätöksissä sekä kulttuuri-perinnön muodostamisessa vallankäyttö tulee esiin. Arkistossa käytettyä valtaa ei aina huomata, vaikka sillä on suuri merkitys aineiston muotoutumisessa. (Henttonen 2015: 122, 125.) Arkistot ovat usein olleet avoimia, mutta käänteisesti myös kertoneet siitä, millaista folkloren tulisi olla (Klein 2007: 117).

Rättäkitti-aineiston tullessa alkuvaiheessaan Kansanrunousarkistoon, sen aineistoilla ei ollut vielä kunnollista luetteloa, vaan luettelo oli Kaarle Krohnin päässä. Aineistot olivat läjissä, pinoissa, koteloidissa ja kirjekuorissa tungettuina pieneen tilaan, eikä niiden hoitamiseen ollut varattu työaikaa. Aineistojen järjestäminen ja luettelointi käynnistyivät pikkuhiljaa 1890-luvulla. Aineistoa sai myös käyttää ilman valvontaa ja käyttäjät laitoivat aineistot usein uuteen järjestykseen, ja aineistoa myös hävisi. (Häggman 2012: 122, 126–128.) Tilanne kuitenkin parani 1900-luvulla.

Aineistoa alettiin järjestää ja Kansanrunousarkiston alkuperäisten kerääjäaineistojen järjestämisessä noudatettiin proveniensi- eli alkuperäperiaatetta.² Aineistot säilytettiin alkuperäisten kokonaisuuksien mukaisesti, eikä niitä hajotettu aineenmukaisesti. (Hautala 1957: 24.) Alkuperäisistä kerääjäsidoksista löysin kertojan kertomat tarinat ja ne voivat kertoa esimerkiksi siitä, minkälaiseen asiayhteyteen kertojat Rättäkitti-tarinat sijoittavat. Kerääjä on kuitenkin saattanut järjestellä tarinoita mielensä mukaan ennen niiden toimitamista arkistoon. Kerääjäaineistoista Rättäkitti-tarinat muiden muassa siirrettiin käyttökopioille uskomustarinakortistoon.

Kansanrunousarkiston erkaannuttua omaksi yksikökseen 1934 Martti Haavion johdolla, arkistotekniikkaa alettiin kehittää (Laaksonen 2004: 8). Vuonna 1936 ruotsalaisen mallin mukainen tyyppiluettelojärjestelmä tuotiin Haavion ehdotuksesta arkistoon ja se muokasi aineistot uuteen uskoon (Häggman 2012: 364). Kopiokortiston laadinta aloitettiin 1930-luvulla ja se perustui kansanperinteen lajeihin. Kokoelmat käytiin läpi perinnelaji tai aihepiiri kerrallaan, ja muistiinpanot kopioitiin kokonaisuudessaan sekä lyhentämättä korteille, jotka järjestettiin aiheenmukaisesti. Lisäksi laadittiin runsaasti viittauskortteja. Alkuperäisissä käsikirjoituksissa tarinoiden toisinnot olivat hajallaan, mutta kortistosta ne löytyivät helposti, vaikka kortiston laatiminen oli suuri työ. (Hautala 1957: 28–29.)

Aineiston poimintatyövaihe kopiokorteille oli vaativa, sillä kopioijalla tuli olla tietoa aiheesta sekä kärsivällisyyttä, eikä virheitä useinkaan voinut välttää. Tekstin saattoi ymmärtää väärin ja samalla siitä saattoi poistua oleellistakin ainesta. Poimintatyön avulla

² Proveniensi-periaatteella tarkoitetaan sitä, että aineistoon kuuluvia kokonaisuuksia tai sen järjestystä ei hajoteta. Proveniensi voi olla sisäistä tai ulkoista. Sisäisellä tarkoitetaan, että aineiston sisäistä järjestystä ei muuteta, kun taas ulkoinen tarkoittaa sitä, että yhden arkistonmuodostajan aineistoa ei sekoiteta toisen arkistonmuodostajan aineistoon. (Lybeck et al. 2006: 263.)

pyrittiin suojelemaan alkuperäisaineistoa kulumiselta. Kopiokortit eivät kuitenkaan korvaa alkuperäisiä. (Klein 2007: 128–129.) Kopiokorttien laadintaan vaikutti myös maantieteellis-historiallinen metodi (Koski 2004: 91). Näen arkistolla ja toimijoilla olevan vaikutusta tutkimuksen muodostumiseen, koska arkiston toiminta voi johtaa valmiisiin kehyksiin, joihin tutkijan on sopeuduttava tai kysymykset on sovitettava arkistoaineiston mukaan (ks. Kurki 2002: 185).

Kansanrunousarkistossa kopiokorteille siirron voi nähdä käytännölliseksi järjestelmäksi, jonka taustalla voi havaita teoreettisen kannanoton folkloren sisältöön ja tutkimusnäkökulmaan, ja järjestelmä ohjaa myös aineistojen lukutapaa (Lehtipuro 2003: 21; Kurki 2002: 185). Kopiokortiston käytännöllisyys nousee arkiston tarpeista hallinnoida aineistoja, mutta samalla arkisto käytti runsaasti valtaa aineistoa siirtäessään ja muokatessaan. Rättäkitti-aineistot löytyvät nykyään näiltä kopiokorteilta perinnelajeittain, mutta tarvittaessa myös alkuperäisiin kerääjäsidoksiin on mahdollista tutustua.

Arkistot ja arkistonhoitajat ovat vaikuttaneet Rättäkitti-aineiston keräämiseen keruuesittein, aineistoa käsittelemällä sekä käyttöön tarjoamalla. Arkiston ulkopuolella olevan aineiston etsimisessä tutkijalla on suurempi rooli tiedonhakijana. Arkistossa voidaan kuitenkin ohjata uudelle polulle esimerkiksi vihjaamalla uudesta hakusanasta. Arkistonhoitaja ei ole passiivinen tiedonvälittäjä vaan aktiivinen toimija (ks. Henttonen 2015: 124). Asiakas on tehnyt valintoja määritellessään tarpeensa ja lisäksi arkistonhoitaja tekee valintoja tarjoillessaan asiakkaalle tiettyä materiaalia (Bregenhøj 1982: 275). Arkistonhoitaja voi omalla toiminnallaan ja toimintatavoillaan auttaa pääsemään erilaisten lähteiden äärelle. Arkistonhoitajan tehtävä on siis estää asioita painumasta muistin tavoittamattomiin ja tarjota aineistoja, joiden avulla menneisyyttä voidaan tarkastella. (Menne-Haritz 1/2001: 59, 80.) Rättäkitti-aineistojen löytymisessä useat arkistonhoitajat ovat auttaneet uusien lähteiden äärelle, kuten esimerkiksi Kansanrunousarkistossa saamani ja jatkumolle päässeet äänitearkiston aineistot.

Folkloreprosessissa aineiston arkistointi liittyy sen ensimmäiseen elämään. Motiiveina tälle voidaan nähdä aineiston saatavuus tuleville polville sekä aineiston suojaaminen häviämiseltä. (Honko 1990: 111.) Arkistointivaiheessa aineistosta tulee osa koko arkiston kokoelmaa ja se tavallaan menettää yksittäisen aineiston statuksensa; siitä tulee nyt ko-

konaisuuden osa. Aineisto yhtenäistetään samankaltaiseen käyttömuotoon kuin muu arkistossa oleva aineisto ja ne ovat jälki tallennetusta ja valitusta aineksesta. (Bregenhøj 1982: 272.) Kerääjä, arkistonhoitaja, tutkija ja aineistoa aineistojulkaisuun käsittelevä tekevät kaikki omalta näkökannaltaan päätöksiä, mitä tuhotaan, mitä säästetään ja mitä julkaistaan (Klein 2007: 117). Lisäksi kertoja kertoo asioita, joita hän haluaa kertoa. Vain osa kaikesta perinneaineistosta päätyy arkistoon ja yleisön saataville, ja näin ollen myös jatkokäyttöön (Bregenhøj 1982: 249). Rättäkitti-perinteen kohdalla aineiston eläminen yhteisössä on osin suojellut sitä ja säilyttänyt kerronnassa arkistosta puuttuvia aineksia. Osa perinteestä on myös väistämättä kadonnut tai unohtunut, eikä ole enää kerronnassa tai tallennettu arkistoon.

III RÄTTÄKITTI-AINEISTOT JATKUMOLLA

Jatkumoni tarinat ovat eri paikoissa ja maissa vaeltaneita kertomuksia, jotka Loimaan seudulla liitettiin Rättäkitin hahmoon. tarinat liittyvät läntisen Euroopan tarinaperinteseen. Länsisuomalaisten tarinoiden syntyyn ovat vahvasti vaikuttaneet skandinaaviset ja germaaniset tekijät (Paulaharju 2015: 81). tarinat ovat syntyneet omassa aikalaiskontekstissaan, ne on arkistoitu tietyissä muodoissa ja niitä on käytetty myöhemmin eri tarkoituksiin, ei aina kuitenkaan arkistoaineistoon nojaten. Pöytälaatikoista löytyy tarinoita, joita arkistosta ei löydy. Aineistoni sijoittuu vuosien 1880–2017 välille. Rättäkittiä koskevat aineistot löytyvät pääosin kirjastoista ja arkistoista, mutta myös museoiden ja yhdistysten arkistoista. Arkistojen tarinat, painotuotteet ja näytelmät ovat vaikuttaneet nykyäsitäisiin Rättäkitistä, mutta myös kerääjinä toimineet henkilöt vaikuttivat tarinoiden leviämiseen. Lisäksi arkiston toimet, esimerkiksi tarinoiden luokitteluperiaatteet, ovat ohjanneet käsityksiä tarinoiden merkityksestä.

Folkloren ensimmäinen elämä Rättäkitti-aineistossa sijoittuu hetkeen, jolloin aineisto on yhteisössään tunnistettu ja se on läsnä (ks. Honko 1990: 104). tarinat elävät omassa yhteisössään, ne tunnistetaan yhteisön sisällä ja käytetään tiettyihin tarkoituksiin kertomaan henkilöistä, paikkakunnan taloista ja oudoista tapahtumista tai niiden selityksenä. tarinat kuuluvat arkeen ja niitä ei välttämättä vielä tunnisteta perinteeksi, vaan niillä on omia käyttötarpeita yhteisössä ja sen toiminnassa. (Honko 1990: 104.) Näen Rättäkitti-tarinoiden saaneen vaikutteita arjen tapahtumista, joita tarinoilla on kommentoitu. Edelleen kerrottavat Rättäkitti-tarinat eli elävä perinne ovat folkloreprosessin ensimmäiseen elämään kuuluvia.

Rättäkitti-aineiston keräämisen voidaan nähdä olevan osa kulttuurin kuvausta ja käyttöä ulkoapäin eli kuuluvan folkloren ensimmäiseen elämään. Aineistoa tunnistetaan ja kerätään yhteisöstä, mutta samalla ei välttämättä huomioida yhteisön omaa käsitystä perinteestä. Kun perinne otetaan yhteisön ulkopuolelta haltuun, on pyrittävä näkemykseen, jonka myös yhteisössä elävät tunnustavat. Samalla syntyy perinnetietoisuutta. tarinat nähtiin arvokkaiksi ja ne tallennettiin yhteisön ulkopuolelle säilytykseen. Ne irtosivat perinneprosessistaan, missä ne olivat eläneet ja muuttuneet. (Honko 1990: 105–106, 108–109.) Rättäkitti-tarinat katsottiin yhteisössä ja kerääjien parissa folkloreksi ja näin ne löysivät tiensä arkistoon. Samalla niistä muodostui virallistettua perinnettä.

Kerääjät

Aineiston kerääjät ja toimittajat sijoittuvat folkloreprosessin ensimmäiseen elämään, jossa perinnetyön pohjalta syntyy ihmisten välisiä suhteita. Perinne kerätään, dokumentoidaan, tallennetaan ja sitä määritellään yhdessä (Honko 1990: 109–111). Aineistojen muodostumiseen vaikuttivat eri toimijoiden eli arkiston, kertojien ja kerääjien vuoropuhelu. Kaikkea aineistoa arkistoihinkaan ei kuitenkaan ole päätynt, vaan kerääjä sensuroi osan keruupaikalla ja osa karsittiin puhtaaksi kirjoitusvaiheessa ennen niiden lähettämistä arkistoon. (Peltonen 2004: 200, 204–205.) Kerääjä saattoi samalla muokata tekstiä, osa tiedoista saattoi jäädä kirjaamatta ja rakenne saattoi muuttua (Kurki 2002: 186, 230). Kaarle Krohn pyrki vaikuttamaan siihen, että aineistoja ei korjailtu tai muokkailtu kerääjien toimesta, sillä alkuperäiset muodot ja toisinnot nähtiin luotettavimpina, maantieteellishistoriallisen metodin perustana (Häggman 2012: 97). Heikki Mäkitalo (n. 1950) kirjasi tuntemansa Rättäkitti-tarinat kahdesti, joista toinen oli mahdollisesti tarkoitus lähettää johonkin. Toiset muistiinpanot sisältävät sanakorjauksia, mutta sisällöllisesti muistiinpanojen ero on siinä, että toisissa (versio 1) mainitaan sudeksi muutetun pojan nimi, kun siistimmistä muistiinpanoista (versio 2) tämä tieto puuttuu (Syrjälä 2015: liite 1).

Rättäkitti-aineistoa arkistoon kartuttaneita oli useita ja muutamat heistä kirjoittivat tarinoista kokoavia tekstejä. Ahkerana kerääjänä hääri esimerkiksi Eemeli Vihervaara (ent. Grönberg, 1881–1921). Hän oli Forssasta kotoisin ollut opettaja, joka toimi ammatissa Pöytyällä ja Turussa. Hän teki kansanrunouden laudatur-tutkielman lemmenloitsuista 1900-luvun alussa ja useita kansanperinteen keruumatkoja. Vihervaara toimitti kaikkiaan 20 sidosta kansantietoutta SKS:lle ja julkaisi *Kotiseutu*-lehdessä yhteensä 17 kirjoitelmaa. (Aaltonen 1955: 77–79.) Vihervaaran aineisto täydensi muutoin niukkaa Varsinais-Suomen aineistoa (Paulaharju 2015: 234).

Niilo Ikola (1883–1971), joka toimi muun muassa suomen kielen professorina, keräsi 1900-luvun alussa Rättäkitti-tarinoita ja kirjoitti niistä artikkelin 1911.³ Hän muokkasi tarinoita jonkin verran, mutta myös vertasi aineistoa lähiseuduilla kerrottuihin tarinoihin, joita oli liitetty toisiin henkilöihin. Ikolan keräämät tarinat tallennettiin artikkelista arkistokorteille. Myöhempien keruiden yhteydessä arkistokorteille on saatettu kirjoittaa, että

³ *Satakunta II* -teoksen ensipainos julkaistiin 1911 ja toinen painos 1928, jota olen käyttänyt lähteenä.

kertoja on ollut tietoinen Ikolan artikkelista ja se on voinut olla myös kerronnan pohjana (esim. SKS KRA 1935–1936). Ikola oli kotoisin Tyrväältä ja samalta paikkakunnalta ollut Antero Warelius oli yksi hänen innoittajistaan (Kansallisbiografia, Niilo Ikola).

Antero Warelius (1821–1904) taasen toimi vuodet 1869–1900 Loimaan kirkkoherrana, kirjailijana ja suomen kielen kehittäjänä. Hän kehitti uusia suomen kielen sanoja, kuten esimerkiksi arkisto, kokoelma ja näytelmä. (Kansallisbiografia, Antero Warelius.) Hän ei tietojeni mukaan kerännyt Rättäkitti-tarinoita, mutta oli mukana SKS:n toiminnassa ja kirjoitti artikkeleja kansantarinoista. Hän kirjasi esimerkiksi ylös tarinan, jossa kirkko tappaa täytensä väkeä, mutta tässä yhteydessä tarinassa ei vielä ole liitosta Rättäkittiin (Warelius 1847: 52). Warelius oli mahdollisesti henkilökohtaisesti tapahtumapaikalla, kun Loimaan kirkko paloi ja Rättäkitin kerrottiin sen tulevaisuudesta ennustaneen:

Ku Loima uus kirk palo (v. 1888) ni naolfapriiki norjalaise olsip purottannet torni huipun ku see palo, mut provast Varelius ei antanus sitä purotta, kosk hää sanos ettei ukkose valkkiat sammut mikkä muu ku aviovaimo maito ja ukkone ol lyänyk kirkom palama. Sit ku ruvettim pitäjän taksvärkil tekemä uut kirkko, ni Rättikät, see Ypäjäm Paavola noitämänt sanos, et neet tiili ova niim palos hapertunne, et see kirko holv putto ja tappa kirkon täys ihmisi sit ku vuasluvus on kolm samanlaist numero (esim. 1999, 2000 ja 2111). Sitä assia o oikkem peljättykki. (SKS KRA 1961.)

Arkistossa ja sen ulkopuolella

Jatkumollani on aineistoa kahdesta arkistosta. Kansanrunousarkistosta keräämäni aineisto on kirjattu arkistossa noin 200 kopiokortille ja lisäksi olen hakenut muutaman poiminnan alkuperäisistä kerääjäsidoksista. Kansanrunousarkiston uskomustarinoiden kortisto sisältää aineistoa 1830-luvulta 1960-luvulle, mutta Rättäkittiä koskien aineistoa on alkanut kertyä vasta 1880-luvulla. (ks. Laaksonen ja Saarinen (toim.) 2004: 69). Toinen arkistoaineistoni on LHKMY:n keräämistä tarinoista poimitut 22 Rättäkitti-tarinaa.

Rättäkittiä voi ajatella pidetyn julkisuuden henkilönä 1900-luvun alussa, jolloin aiheesta kirjoitettiin useita artikkeleja. Kotiseutu-lehteen Rättäkitistä kirjoittivat Eemeli Vihervaara (1911), U. J. Lähtenmäki (1914) ja V. Saariluoma (1915). Yksi Rättäkitti-tarina päättyi 1916 ypäjäläisen kirjailijan Eemeli Jaakkolan seikkailuromaaniiin *Kolme karolii-*

nia. Romaanissa oleva tarina kertoo Rättäkitin ja Tepon isännän melko erikoisesta naimisiinmenotapahtumasta ja siitä, kuinka isäntä ei enää tämän jälkeen päässyt Rättäkitistä eroon, vaan nainen seurasi häntä joka paikkaan (Jaakkola 1916: 122–124).

Raittiuskasvatus-lehden (A. V. -ma 1936) julkaisussa Rättäkittiä käytettiin raittiusaatteesta kertomiseen. *Apu-lehti* (Rep. 1940) julkaisi ”Loimaan noita-akasta” kirjoituksen, jossa tarina on otsikoitu ”Suomen tietäjiä IX” -merkinnän alle. Rättäkitti kuvataan siinä Lounais-Suomen kuuluisimmaksi noidaksi ja arvuutellaan hänen elinikänsä. Heikki Mäkitalon muistiinpanot nostan jatkumolla erityisiksi. Sain ne haltuuni eräältä hänen sukulaiseltaan, sattuman kaupalla. Olen arvioinut Mäkitalon kirjoittaneen ne noin 1950-luvulla ja ne ovat ainoa haltuuni päätynyt lähde, jossa mainitaan Rättäkitin olleen Ypäjänylän Vanhan Myllykylän tytär. Tälle asialle löytyy myös historiallinen vastine, sillä Vanhan Myllykylän talosta todella tuli emäntä Mannisten Tepolle 1835 (KA Loimaa 1835).

Lauri Simonsuuri kokosi 1940- ja 1950-luvuilla uskomustarinoista aineistojulkaisuja, joista on otettu useita uusintapainoksia (Simonsuuri (toim.) 1999; Simonsuuri (toim.) 2006). Julkaisujen tavoitteena oli luoda kattava kokonaiskuva uskomustarinoista, joita arkistosta löytyy. Myös Rättäkitti-tarinoita päätyi aineistojulkaisuihin, jotka ovat osa perinneaineiston jatkumoa. Aineistojulkaisuissa tarinoihin on saattanut kohdistua sisältöä ja muotoa muokkaavia toimia. Alun perin Simonsuuren teoksissa oli täydelliset lähdeviitaukset (Hautala 1957: 35). Uusintapainoksista ne kuitenkin on poistettu ja tarinoiden yhteydessä mainitaan enää paikkakunnat (Simonsuuri (toim.) 1999: 5). Tarinoiden muokkaamisella on voitu suojella kertojia ja kerääjiä, kun on poistettu epäilyttäviä tekstinosia (Klein 2007: 131). Tiedot ovat löydettävissä, mutta niiden saatavuuden pieni haasteellisuus vähentää asioilla repostelun tarvetta.

Ääninauhureita rahdanneet murretutkijat keräsivät 1900-luvun puolivälin jälkeen paljon murteita ääninauhoille. Aake Heikkilän haastattelusta (1982) tallentui lyhyt Rättäkittitarina Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kokoelmiin. Murrehaastatteluista tehtiin myös kokoomateoksia, esimerkiksi Ypäjän murretta tallentaneeseen *Jänöksellä on levvee lairun* -teokseen (Kouri (toim.) 1988) tallentui Rättäkitti-tarinoita. Murrekirjojen jälkeen seuraava askel olivat erilaiset sukututkimus- ja omaelämäkerralliset teokset, joissa Rättäkittiin viitattiin. Esimerkiksi Timo Verho (1991: 23–25) kertoi teoksessaan *Mellilän ja*

Metsämaan talonpoikaissuvut Pytyn pojan sudeksi noitumisesta, koska hänen oma sukunsa versoi Pytyn talosta. Erään suvun vaiheista kertoneeseen *Pannaas toi sarka vielä* -teokseen tallentui vanhempia motiiveja kuorman painamisesta hautaan vietäessä, mutta myös uudempia motiiveja, jotka kertovat Rättäkitin ennustaneen autojen ja lentokoneiden tulon (Levo et al. 2010: 212–213).

Rättäkitistä kertovat tarinat ovat usein yksittäisiä ja kertovat yhden tai kaksi motiivia, mutta esimerkiksi Anja Välimäen ja Johanna Oraksen tekemä satukirja *Prättäkitti. Mannisten Tepon outo emäntä* on koonnut motiiveja yhteen, yhtenäiseksi kertomukseksi. Teoksen lähteinä on käytetty Pirkko Jaakolan kuunnelmaa, Kestisen tutkimusta, Ikolan artikkelia ja Veikko Laakson artikkelia (Välimäki ja Oras 1999: 8–9). Välimäen teos on oiva esimerkki siitä, miten jatkumolla eri paikoista löytyvät tarinat ovat vuorovaikutuksessa keskenään.

Rättäkitistä kertovista näytelmistä eniten julkisuutta on saanut Jaakolan (1980) kuunnelma *Prättäkitti, noita Nousiaisista*. Se kuultiin radiossa ensi kerran 1981 ja julkaistiin kesällä 2017 Ylen Areena-palvelussa. Kyllikki Kallioinen teki Loimaa-seuralle 1970-luvulla näytelmän, jonka Ere Kokkonen MTV:sta kävi kuvaamassa kansanperinnekilpailun puitteissa (SKSÄ 854, 1991). Rättäkitistä tehdyistä näytelmistä yksi viimeisimmistä esitettiin 2016 Ypäjän Pertunpäivillä (Ohjelma 2016). Hannele Laaksosen (2001) näytelmä *Prättäkitti. Noita vai nainen edellä aikaansa* nosti Prättäkitin henkilönä esiin. Näytelmän tarinoissa on edelleen yliluonnollisia piirteitä, mutta näppärällä kerronnalla ja sopivilla juonenkäänteillä se tuo esiin piirteitä, että tapahtumille voi olla arkisiakin selityksiä. Esimerkiksi Rättäkitti ei noitunutkaan varkaustapauksen jälkeen poikaa sudeksi, vaan pojan katoamisen selitti salaa merille lähteminen (Laaksonen 2001).

Näytelmät ja satukirjat voi Rättäkitin tapauksessa nähdä vahvasti kuuluvan folklorepromessin viidenteen jaksoon, jossa kulttuuria kuvaillaan ja käytetään yhteisön sisällä (Honko 1990: 107). Näytelmien käsikirjoittajat ja satukirjan tekijät ovat loimaanseutulaisia, joten heidän voi nähdä olevan sisällä yhteisössä, jossa Rättäkitti-perinne vahvimmin elää. Teokset ovat syntyneet tarpeesta kertoa omasta kulttuurista laajemmalle yleisölle, omin sanoin ja näkemyksin, joten ne kuvaavat yhteisön omaa käsitystä perinteestä. Yhteisö pyrkii myös tuomaan esille omaa kulttuuriaan sellaisena, kuin se sen näkee ja millaiseksi se kulttuurin haluaisi kehittyvän (Honko 1990: 108).

Rättäkitti-aineiston luokittelu

Perinnearkistoissa tarinat luokitellaan eri tavoin kuin viranomaisarkistoissa ja niissä sisältö on merkityksellisempi. Uskomustarinoiden luokitteluperiaate Kansanrunousarkistossa perustuu Marjatta Jauhaisen (1999) tyyppi- ja motiiviluetteloon, josta etsitään ensin tarvittavat otsikkotiedot, jonka jälkeen päästään kopiokorttien luo ja tarinoiden äärelle (Laaksonen ja Saarinen (toim.) 2004: 69–70). Uskomustarinoiden luokittelu on eri tavoin aina tulkintaa sekä haastavaa ja subjektiivista, ja samalla luokittelija ohjaa tulkintaa tiettyyn suuntaan. Luokittelu voidaan tehdä esimerkiksi yliluonnollisen toimijan tai sanoman mukaan, eikä se välttämättä kerro tarinan varsinaista aihepiiriä. Vaikka uskomustarinoiden luokittelu saattaa kuulostaa dramaattiselta ja väkivaltaiselta, on se kuitenkin keino saada aineistoja hallintaan. Luokittelun tavoitteena oli palvella maantieteellis-historiallista tutkimusmetodia ja pyrkiä etsimään tarinoita, joille löytyisi sisällöllisesti kansainvälisiä vastineita. (Koski 2004: 92, 94, 96, 103, 106.)

Rättäkitti-aineisto löytyy luokiteltuna sisällön ja osin toimijan mukaan uskomustarinoiden tyyppiluettelosta, eikä se kerro varsinaisesta arkistonmuodostajasta sen perinteisessä merkityksessä. Arkistonmuodostaja tarkoittaa yhteisöä tai henkilöä, jonka toiminnan perusteella muodostuneista aineistoista tallentuu arkistoon tietty kokonaisuus (Lybeck et al. 2006: 258). Kerääjittäin aineistot löytyvät alkuperäisistä sidoksista. Rättäkitti-tarinat on Kansanrunousarkistossa luokiteltu pääosin kuolemaa koskevien tarinoiden osalta luokkaan *C Kuolema, Vainajat, Kalma* ja noituuteen liittyvien tarinoiden osalta luokkaan *D Tietäjät, noidat*. Muutamia tarinoita löytyy *Jättiläisten* luokasta *N*. (Jauhiainen 1999: esim. 87, 157, 268.) Rättäkitti mainitaan tyyppiluettelossa usein omalla nimellään (Jauhiainen 1999: esim. 163). Emännäksi tulosta kertovalle tarinalle en kuitenkaan löytänyt arkistosta tai satutyypiluettelosta omaa luokitusta (Syrjälä 2017: 19). Tyyppikirjojen ongelma on, että niistä pitää tietää ennen arkistoon menoa. Monesta lähteestä etsittävät arkistotiedot voivat nostaa kynnystä arkistoon lähtemiselle.

Jatkumon peruskivet

Keräsin aineistoni yksittäisille aineistokorteille, joiden avulla kokonaisuuden hahmottaminen on itselleni luonteva ja konkreettinen tapa etsiä vastauksia kysymyksiini. Kortit

eivät määrällisesti ole toistensa kanssa vertailukelpoisia, mutta kuvaavat sitä, miten Rättäkitti-aineisto esiintyy eri aikakausina ja eri tallennuspaikoissa. Yhdelle kortille otettu aineisto voi pituudeltaan olla lyhyt, esimerkiksi Kansanrunousarkiston muutama kopio-kortti, tai pidempi, kuten esimerkiksi Kristiina Kestisen vuoden 1991 useista haastattelusta (SKSÄ) muodostunut yksi kortti. Huomioin määrien vaihtelut tulkitessani aineistoa.

Kortteja kertyi tarkasteluni alle yhteensä 97 kappaletta. Aineistossani on puutteita eli se ei sisällä kaikkea esimerkiksi Rättäkitistä julkaistua sanomalehtiaineistoa tai näytelmiä, minkä vuoksi tilastollisten päätelmien tekeminen aineistosta ei onnistu. Aineistokorteille lisäsin metatietoja oman luokitteluni avuksi. Metatietojen ja luokittelujen avulla aineisto voidaan jaotella erilaisiin ryhmiin ja antaa niille erilaisia yleisiä ja kokoavia määritteitä, kuten esimerkiksi kuinka yleistä on käyttö sanomalehdessä ja mitä siitä seuraa.

Säilytyspaikan tai -tavan perusteella jaotellen aineistoani sijoittuu eniten sanomalehtiartikkeleihin, joita on vuosilta 1911–2016 (32 aineistokorttia). Muut säilytyspaikat ja -tavat ovat: arkistoaineisto (29 kpl, vuosilta 1886–2017), kirjat (14 kpl, 1880–2015), aikakauslehtiartikkelit (11 kpl, 1911–2002), muu aineisto esimerkiksi pöytälaatikkotarinat (6 kpl, noin 1950–2017), näytelmät (3 kpl, 1980–2016) ja internet-sivusto (1 kpl, 2006).

Sisällön perusteella aineisto jaottui seuraavasti: tarina-aineisto (45 aineistokorttia, vuosilta 1880–2016), aihetta sivuavat tallenteet (27 kpl, 1976–2016), Rättäkitistä kertovat artikkelit (18 kpl, 1911–2008), tutkimukset (4 kpl, 1936, 1990, 2015, 2017) ja esitelmät (3 kpl, 1976, 2016, 2017). Sisällön perusteella tarina-aineiston ja Rättäkitistä kertovat artikkelit voisi vielä yhdistää. Aineiston jaottelun vaikeudet kertovat siitä, miten hankalaa ja subjektiivista aineistojen luokittelu aina on. Pällekkäisyyksiä saattaa tulla tahattomasti ja sisällön avulla jaottelu on näkökulmariippuvaista.

Kortit sijoitin aluksi aikajärjestykseen. Hallussani olevassa aineistossa löytyy muutamia tapauksia, joissa vuosijanjalle sijoittaminen tapahtui alkuperäiseen julkaisuvuoteen tukeutumalla. Esimerkiksi Lauri Simonsuuren toimittamista teoksista otetut uudet painokset (*Myytillisiä tarinoita* 1999 [1947] ja *Kotiseudun tarinoita* 2006 [1951]) sijoitin aikajanjalla ensipainosten julkaisuvuoden mukaan. Kortteja uudelleen jaottelemalla eri ryhmiin saatoin havainnoida muutoksia ja merkityksiä, joita tarinoissa on ja mihin aineistoa on

vuosien saatossa käytetty sekä kuka sitä on mahdollisesti käyttänyt. Ensituntuma aineistokokonaisuuteen on, että Rättäkitti on pysytellyt otsikoissa 139 vuoden ajan. Aineistoa löytyy runsaasti ja aineistoa sijoittuu jokaiselle vuosikymmenelle. Lähes luonnollisesti aineistosta löytyvä, edellä mainittu luokittelu sisällön perusteella näyttää, kuinka eri aikakausina Rättäkittiä on lähestytty eri suunnista ja tämä on vaikuttanut kirjoitusten sisältöön. Yhteiskunnallisten teema-aikojen perusteella aihe on myös nostettu esiin eri näkökulmista, kuten esimerkiksi kotiseutututkimuksen.

IV PERINTEEN MONET ELÄMÄT JA JATKOKÄYTTÖ

Tarinoiden avulla yhteisön muistoja pidetään elävinä ja niiden avulla muistoja voidaan suojella. Muisteltavien tarinoiden avulla menneisyyden opetukset siirretään nykypäivän opeiksi. Perinneaineiston jatkumo antaa mahdollisuuden huomioida, miten tarinoita on pidetty elävänä, talletettu ja otettu uudelleen käyttöön, sekä miten eri käsittelyvaiheet ovat tarinoihin vaikuttaneet. Arkistointi on vaikuttanut tarinoihin samalla kun ne ovat eläneet arkiston ulkopuolella. Tarinoita on hyödynnetty matkailukäytössä ja aineistojulkaisuissa, mutta ne ovat välittyneet myös muita reittejä pitkin. Tarinoista on muodostunut kulttuuriperintöä, kun niitä muistellaan ja tallennetaan.

Toimien vaikutus aineistoon

Arkistointitavat, joissa tarinat on kerääjien muistiinpanoista pilkottu arkistokorteille ja eri laatikoihin arkistossa voivat vaikuttaa siihen, miten aineistoa voi hyödyntää myöhemmin. Alkuperäissidoksia käytetään harvoin tutkimusaineistona ja tietoa tarinoista haetaan arkistoissa käyttökopioilta. Niille siirretty Rättäkitti-aineisto on kadottanut alkuperäisen kerrontakontekstinsa muun kerronnan ohesta (ks. Koski 2004: 91). Jatkumon avulla kuvan tarinoiden elämästä saa kokonaisemmaksi ja muista lähteistä löytyvien kontekstitietojen keralla kuva tarkentuu. Esimerkiksi tiedot kertojista ja kerääjistä täydentävät aineistoa ja tietoa voi löytyä vaikkapa sukututkimusjulkaisuista tai pitäjänhistorioista.

Nykypäivänä tekstien merkitysten nähdään olevan riippuvaisia ympäröivistä konteksteista (Kurki 2002: 237). Arkistointitavat ovat silponeet perinteen sosiaaliset, yhteisöä koskevat tiedot ympäri arkistoa eri paikkoihin. Lisäksi joidenkin ryhmien aineistoa ei ole kerätty lainkaan. (Honko 1990: 103–104.) Myös aineiston valvomaton käyttö on vaikuttanut aineiston löydettävyyteen ja kontekstiin. Aina ei kerätyn aineiston oheen kirjattu sen kertojia, jolloin sosiaalinen todellisuus katosi tekstien ohesta, ja arkiston ja kertojan välinen alue jäi tyhjäksi (Honko 1979: 143). Arkistointi ja aineistokeruut ovat viime vuosikymmeninä kehittyneet ja aineistoista kertyy nykyään enemmän kontekstitietoa, eikä aineistoa enää pilkota arkistokorteille.

Aineiston siirtyessä arkistoon katselukulma siihen muuttuu. Aineisto siirtyy tuotannosta tulkintaan eli alkuperäisestä käyttöyhteydestään uuteen, jossa sitä tarkastellaan erilaisten lasien läpi (Menne-Haritz 1/2001: 72). Tämä on tapahtunut uskomustarinoille jo kerääjän puhtaaksi kirjoittamissa muistiinpanoissa. Uskomustarina poistuu alkuperäiseltä näyttämöltään ja tallennetaan arkistoon kirjallisessa muodossa. Aineistosta erillisen, oman aineiston kokoaminen on myös yksi tulkinta ja kokoaminen uuteen kontekstiin, jossa tarinat saavat jälleen uusia merkityksiä (Kurki 2004: 9). Keräämäni Rättäkittiä koskeva aineisto on tällainen kokonaisuus ja jatkumolla aineiston luokittelu eri näkökulmista mahdollistaa uuden tulkinnan.

Kansanrunousarkiston kopiokorteilla on useimmiten perinnelajitiedon lisäksi tiedot kerääjästä, kertojasta, keruupaikasta ja tallenusajasta sekä mahdollinen keruukilpailun lyhenne. LHKMY:n aineiston sain puhtaaksi kirjoitettuna kokonaisuutena. Ne on kokonaisaineistossa jaoteltu arkistonumeroittain ja yhden kertojan kertomat tarinat on pilkottu lyhyemmiksi, mutta ne ovat edelleen peräkkäin. Tarinat on osin myös otsikoitu keruuhjeeseen pohjautuvien otsikoin. LHKMY:n tarinoiden ohessa mainitaan useimmiten kertoja, hänen ikänsä ja asuinpaikkansa sekä kerääjä.

Aineistoluokitus, jota tehtiin 1930–1940-luvuilla, ohjaa edelleen arkistoaineiston käyttöä tänä päivänä (Koski 2004: 106). Lisäksi suullisesta kulttuurista kirjallisiksi muutetut aineistot luovat niiden oman maailman, ja ovat kulttuurisesti ja historiallisesti rakentuneita (Anttonen 2012: 327). Tarinanpätkä arkistokortilta on voinut siirtyä sellaisenaan näytelmään ja se on näytelmässä sidottu tarinaan uusilla elementeillä eli sen konteksti on muotoutunut uudelleen. Tarinoiden pilkkominen arkistokorteille on myös tietynlaista arkiston vallankäyttöä. Kopiokorttijärjestelmän pohjana ollut maantieteellis-historiallinen metodi on toisaalta suojannut aineistoa tarkalta seulonnalta, jossa aineistoa olisi hävitetty, koska aineistoa haluttiin vertailla ja sen levinneisyys tuntea.

Kopiokorteille kirjatut tiedot voivat vaikuttaa täydellisiltä, mutta harvoin ne riittävät kokonaistiedoksi aineistosta (Bregenhøj 1982: 273). Tutustuin Rättäkitti-tarinoiden kerääjien osalta 1800-luvulla kertyneen aineiston alkuperäisiin sidoksiin, jolloin kerääjiä oli kolme henkilöä. Kaikkea kerääjien keräämää tietoa näistä aineistoista ei ole kirjattu kopiokortistoon. Esimerkiksi yhden kertojan ikää ei ole kirjattu kortille lainkaan, vaikka se

alkuperäissidokselta löytyy. Kertoja oli tarinan kertoessaan 14-vuotias, joten se antaa uudenlaisen näkökulman myös tarinan tulkintaan (SKS KRA 1886/1).

Arkistoinnin jälkeen folkloren ensimmäisen elämän lopussa aineistoa tutkitaan, siitä voidaan tehdä tieteellisiä tulkintoja ja kirjoittaa artikkeleja. Aineistoa kerännyt sekä mahdollisesti tutkinut käy perinneyhteisön kanssa vuoropuhelua ja he voivat muodostaa yhteistä toimintaa. Tutkija ja perinneyhteisö voivat luoda välilleen luottamuksellisen suhteen, joka kannustaa tutkimuksen jatkamista. Myös perinneyhteisö voi innostua keräämään perinnettä talteen. (Honko 1990: 112–113.) Näiden voi Rättäkitti-jatkumolla nähdä toteutuneen. Muutamat aineistoa keränneet ovat olleet liikkeellä tieteellisten vaikutteiden perusteella ja julkaisseet keräelmistään artikkeleja, jotka voi tulkita myös palautteeksi (esim. Vihervaara 1911). Haastattelut ovat olleet suoraa vuorovaikuttamista perinneyhteisön jäsenten kanssa, mutta myös tutkimusten jälkeen nousseet keskustelut ja palaute tutkimusten lukijoilta ovat osa vuoropuhelua (esim. Kestinen 1990; Suojanen 1991). Tarinoiden saaman huomion jälkeen ne usein on nostettu esiin eri paikoissa, kuten sanomalehdissä tai matkailukäytössä. tarinat ovat siirtyneet folklorepöytäprosessissa toiseen elämänvaiheeseen, jossa aineisto haetaan arkiston kätkeistä tai löydetään lehden sivuilta (Honko 1990: 113). Folklorepöytäprosessin toisessa vaiheessa aineisto saa uuden elämän ja sitä käytetään eri tavoin kuin ensimmäisessä elämänvaiheessa.

Aineiston jatkumo

Rättäkitti-tarinoiden jatkumon alku on historian hämärissä, mutta pidän tässä alkupisteenä Kustaa Killisen (1880) tekemää ensimmäistä muistiinpanoa syöjätär-Prättäkittistä. Kuinka kauan ja minkälaisina tarinat ovat eläneet ennen tätä tallennusta, on arvoitus. Arkistoaineisto toimii kuitenkin todisteena siitä, että tarinoita on kerrottu. Arkisto on mahdollistanut niiden pitkäaikaisen muistamisen – pala niin kerronnan kulttuuria kuin Rättäkittiäkin on löydettävissä.

Killisen (1880) tallentama tarina tuntuu käsittelevän tyystin eri aihetta kuin myöhemmin tallennetut. Siinä kyläyhteisöön rakennettavaa vastustetaan rahvaan voimin, kun taas muutama vuosi myöhemmin aineistot kertovat enemmän Rättäkittin yksilöllisestä toiminnasta (esim. SKS KRA 1886/1). Killisen kirjaama tarina julkaistiin ensin kirjassa, josta

se talletettiin Kansanrunousarkistoon. Rättäkitti-tarinoiden tallennustavat aluksi arkistoon ja myöhemmin enemmän sanomalehtiin vaikuttivat niiden sisältöön. Arkistoihin talletui laajempi kirjo tarinoita, kun taas sanomalehdissä tarinoiden etsittiin sillä hetkellä merkityksellinen kytkös.

Tarina-aineisto sisältää erilaisia aineksia ja tarinamotiiveja eri vuosikymmenillä. Kansanrunousarkiston Rättäkitti-tarinoiden vanhemmassa kerrostumassa 1800-luvun puolella korostuu pirun läsnäolo (esim. SKS KRA 1886/1), kun taas 1900-luvun alkupuolella ennustukset nousevat vahvemmin esiin (esim. SKS KRA 1915). Arkistoaineistojen osalta näen hieman eroa aiheiden puolesta. LHKMY:n aineistoista löytyy perinteisiä Rättäkittitarinoita, mutta niihin tuntuvat vaikuttaneen vahvemmin myös modernimmat trullikuvi-
telmat ja näkemykset noidista (esim. LHKMY 120, 1927). Myös Ikolan (1928: 94) kirjoituksessa mainitaan Rättäkittin hakeneen karjaonnea toisten navetoista ja olleen välillä talikkona nurkassa. Tarinat rikastuivat ja 1930-luvulla kertyneiden tarinoiden joukosta löytyy jo uskomuksia sukellusveneistä Rättäkittin ennustamina (SKS KRA 1935–1936).⁴ Pojan sudeksi muuttamistarina on kuitenkin taistellut ajan tuulimyllyjä vastaan pysyttelemällä tarinastossa (esim. Sesa 2008). Kansanrunousarkiston aineistot 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta ovat osittain pohjana myöhemmälle kerronnalle.

Arkistossa olevien Rättäkitti-aineistojen käytöstä on vähän todisteita. Lehtiartikkeleissa ei useinkaan lähteitä mainita ja niitä varten on voitu myös haastatella paikallisia. Rättäkitti-aineistoista tehdyissä tutkimuksissa (Haavio 1936; Kestinen 1990; Syrjälä 2015 ja 2017) ja aineistojulkaisuissa (esim. Simonsuuri (toim.) 1999) todentuu arkistoaineiston käyttö. Arkistoaineisto on toiminut tutkimusten perustana, vaikka niitä on täydennetty myös muulla aineistolla. Jatkumolla näkyy Rättäkitti-aineistojen nousseen esiin myös muualta kuin arkistosta. Ne ovat olleet usein ajankohtaisia ja niitä on käytetty eri tarkoituksiin eri aikoina.

Aineistojulkaisuissa tekstit erotettiin alkuperäisestä yhteydestään ja niille luotiin uusia yhteyksiä. Teksteistä karsittiin epäolennaisuuksia, niitä tiivistettiin, yleistettiin ja niiden rakenteita sekä sisältöjä muutettiin. (Kurki 2002: 183–184.) *Myytillisiä tarinoita* (Simonsuuri (toim.) 1999) -aineistojulkaisussa löytyvät tarinat ovat myös arkistoaineistossani.

⁴ Kansanrunousarkiston kopiokortilla mainitaan kertojan saaneen tiedot Ikolan (1928) artikkelista, mutta Ikolan kirjoituksessa sukellusvene-ennustusta ei mainita.

Katsoin yhtä tekstiä (Simonsuuri (toim.) 1999: 202–204) tarkemmin ja se on lähes sanasta sanaan samanlainen teoksessa, kopiokortissa ja alkuperäissidoksella. Joitakin sanojen ja kirjainten muutoksia on tehty, mutta niillä ei ole kokonaisuuteen vaikutusta. Tarina on yksi varhaisista arkistoon tallennetuista vuodelta 1886. Aineistojulkaisuun päätynt tarina alkaa kertomuksella siitä, miten Rättäkitti lupasi itsensä paholaiselle Kettavan ladon takana. Kirjoitus jatkuu viinanpoltosta kertovalla tarinalla ja pojan sudeksi muuttamistarinalla. Alkuperäissidoksella ja kopiokortistossa on näiden lisäksi lopussa vielä seuraava osio, joka on jätetty aineistojulkaisusta pois:

Rättäkitti aikansa elettyänsä, kuoli ja haudattiin. Vaan pahat ottivat hänen ruumiinsa arkkuiheen haudasta ja veivät Puujalkalan metsään maantien varteen. Siellä ne heittelivät arkkua ilmassa yhdeltä puun oksalta toiselle niinkauan, että se viimein mätäni. Näin viskeltäissä huusi Rättäkitti arkussaan: ”Tiesin tilin tehneheni, Väärän valan vannoneeni, Kettavassa kerkiässä, Kettavan ladon takana.” (SKS KRA 1886/2.)

Osiossa ei nähdäkseen kerrota mitään sellaista, mikä olisi estänyt julkaisun, vaan se on mahdollisesti poistettu lyhentämistarkoituksessa. Tällä on voinut olla merkitystä siihen, että Kettava ei ole paikannimenä levinnyt Rättäkitti-kerrontaan, kun sitä ei aineistojulkaisussa toisteta. Tekstin muokkaaminen voidaan nähdä arkistoaineiston kaunisteluna ja ideaalin folklorekertomuksen muodostamisena, yleistyksenä. Aineistoa liikaa muokkamalla voidaan lakaista maton alle aineiston moniäänisyys, hankalat kontekstit ja ristiriidat. (Klein 2007: 133.)

Tarina-aineistossa näyttää olevan lähes katkos 1960-luvulta 1980-luvulle ja vuosikymmenet ovat hiljaisia julkaisujen osalta. 1970-luvulla järjestettiin Loimaalla Prättäkitti-päivät ja tilaisuus sai salin täyteen yleisöä ja aiheesta kiinnostuneita, joten aivan unholassa tarinat eivät olleet (LL 1976: 5). Ehkä kaupungistuminen ja maaseudun hiljentyminen painoivat myös tarinat taka-alalle: vanhat uskomukset eivät olleet muodikkaita, kun katsottiin tulevaisuuteen ja tutustuttiin uuteen teknologiaan. Uskomustarinoita on nimittäin käytetty kertomaan uusien ja vanhojen ajattelutapojen kohtaamisesta sekä ristiriidoista (Koski 2011: 65). Kuunnelma (Jaakola 1980) 1980-luvulla poiki keskustelua Rättäkittistä lehtien palstoilla (esim. Tuomola 1986). Seuraava sysäys tarinoiden uudelle julkaisuudelle oli Kestisen tutkimus vuonna 1990 (esim. Suojanen 1991).

Rättäkitti päätyi nuorten manausillan päätähdeksi 1990-luvulla, kun Rättäkittiä käytettiin paholaisen kaltaisena olentona manaten sitä esiin kirkkoa kiertäessä (”Anu” 2013). Perinne voi siis jatkaa elämäänsä toisessa ryhmässä, jossa sillä voi olla vanha tehtävänsä tai

uusi, ja näihin muutoksiin vaikuttavat muut esimerkiksi sosiaaliset syyt (Honko 1980: 26). Vaikutteet tulivat muusta uskomustarinakuvastosta ja ne liitettiin Rättäkitin hahmoon. Samalla vuosikymmenellä Rättäkitti aiheutti pelkoa *Ypäjäläinen*-lehden julkaisemassa perinnepelissä. Pelilaudalla Rättäkitin hautajaissaatto on pysähtynyt Kurjenmäkeen, johon hänet joudutaan hautaamaan. Pelaaja pääsee kuitenkin nopeasti etenemään pelottavasta tilanteesta eteenpäin. (Ypäjäläinen 1991.)

Rättäkitin kertoma ennustus siitä, että Loimaan kirkko tappaa täytensä väkeä, kun vuosiluvussa on kolme yhdeksän numeroa, oli osasyys otsikoihin päätymiselle vuosisadan loppupuolella. Ennustukseen uskottiin ja monet välttelivät kirkkoon menoa (esim. Haastattelu 2013). Tarinat voidaan todeta yleisesti merkityksettömiksi, mutta tilanteen tullessa eteen ihminen voi toimia perinneuskon mukaisesti (Enges 1/2003). Ennustusta on kerrottu myös siten, että kirkko laukeaa, kun vuosiluvussa on kolme yhden numeroa eli 1911 (Turunmaa 8.11.1925), joten osa siitä on muuttunut vastaamaan uutta aikaa, kun ennustus on liitetty vuoteen 1999.

Rättäkitistä kertovan tarina-aineiston käyttöä eri yhteyksissä ovat leimanneet eri vuosikymmenillä erilaiset asiat. Perinteen ja tarinoiden säilyttäminen elävinä sekä murteen keruu ovat olleet keskeisiä aineiston säilyttämisen ja esiintuonnin perusteita 1970-luvulle asti (esim. Kouri (toim.) 1988). Seuraavalla vuosikymmenellä etsittiin Rättäkitille vahvasti todellista esikuvaa esimerkiksi kirkonkirjoista (esim. Tuomola 1986). Hahmon muut piirteet alkoivat kiinnostaa tarinoita enemmän, vaikka yleisesti vielä 1980-luvulla Rättäkitti oli melko vahvasti suullisesti kerrottujen tarinoiden hahmo.

Näyttelijöiden ja muiden visuaalisten esitysten avulla hahmo todellistui (esim. Puukka 1997). Hahmon määrittelyn avulla Rättäkitti pääsi osaksi maaseutumatkailun vauhdittamisen aikaa 1990-luvulla. Vuosituhannen vaihteen tienoilla tarinat palasivat tarkoitukseensa tarinaperinteenä satukirjan (Välimäki ja Oras 1999) ja Hannele Laaksosen (2001) näytelmän avulla. Rättäkitistä kertovissa artikkeleissa on huomattavissa tyylin muutos: 1900-luvun alussa artikkelit kertoivat tarinoita (esim. Lähteenmäki 1914), kun taas vuosisadan loppupuolella ne keskittyivät henkilöön sekä hahmoon (esim. Harju 1998). Yhteisöä koskettava noita ei ollut enää tarpeellinen ja mielenkiintoinen, vaan noita yksilönä alkoi kiinnostaa.

Näytelmät (esim. Jaakola 1980; Laaksonen 2001) ovat tarinaperinteen ylläpidon lisäksi tehneet myös toisen arvokkaan teon: ne ovat kertoneet tarinat kuunneltaviksi ja koettaviksi, kuten alun perin on ollutkin. Myös haastatteluäänitteet yleisesti ylläpitävät tätä tärkeää esityksellisyyttä. Perinnekokemus muodostuu kuitenkin enemmän ajatusten tasolla kuin materiaalisesti (Smith 2006: esim. 236). Kuullulla tarinalla voi siis olla enemmän vaikuttavuutta kuin kirjaan painetulla tekstillä.

Uudella vuosituhannella, 2000-luvun alussa tarinoiden käytössä näkyy tarinallistamisen tarve. Teemapäivistä haetaan kaupallista vilkkautta seudulle ja sukututkimus on maaseudun yhteisöllisen sukuyhteisön menettäneille kaupunkilaisille tärkeä harrastus oman identiteetin määrittelyssä. Uskomustarinoiden avulla sukutarinoihin tuodaan myös elävyyttä. Ihmisiä kiinnostaa arjen historia ja tarinoiden avulla esineistä ja maantieteellisistä paikoista syntyy elävämpi ja mielenkiintoisempi kuva. Tarinoiden avulla myös vakavampi historiatieto jää paremmin mieleen. 2010-luvulla Rättäkitti on jo vahvasti leimallinen hahmo Loimaan seudulla. Eri vuosikymmenten vaiheet ovat myös ruokkineet toisiaan, sekä pitäneet kiinnostusta Rättäkittiin yllä. Samalla tarinoihin on liitetty erilaisia merkityksiä ja arvoja: paikallisia, henkilökohtaisia ja alueellisia.

Folkloren toiseen elämään kuuluu tarinoiden käyttäminen alkuperäisestä kulttuuriympäristöstään erillään, uusilla kentillä. Aineisto päätyy uudenslaisiin tilanteisiin, joita ohjaavat erilaiset säännöt kuin alkuperäistä kerrontatilannetta. Uusi tapa tuoda perinnettä esiin voi kuitenkin olla jopa parempi keino kertoa perinteestä ja auttaa ymmärtämään sitä sekä parantaa sen tulkintamahdollisuuksia. (Honko 1990: 114.) Näytelmät ja kirjoitukset 1900-luvun lopulla sekä tulkinnat Rättäkittin hahmosta näen perinteen toiseen elämään kuuluviksi. Niiden avulla perinnettä on tuotu tutuksi ja kerrottu perinteestä tavoilla, joka soveltuu aikakauden käsityksiin kerrontatavoista. Samalla perinne on levinnyt laajemmalle. Siitä on kuitenkin tippunut pois osasia, jotka ovat nykyihmisille vieraita, kuten esimerkiksi viinanpoltosta kertovat tarinat (SKS KRA 1886/2).

Perinne harvoin palaa takaisin sinne, mistä se on arkistoon alun perin päätynyt ja jos näin tapahtuu, se palaa takaisin perinneprosessille vieraana tuotteena kuten kirjana tai filminä. (Honko 1990: 113.) Näen asian Rättäkitti-tarinoiden kohdalla toisin. Tarinat talletettiin arkistoon, mutta ne ovat eläneet koko ajan yhteisöissään, vaikka osa arkistoon talletetusta

aiheista palasi myös takaisin ihmisten puheisiin myöhemmin. Tuomas Hovi näkee Dracula-turismin yhteydessä, että aineiston palatessa juurilleen se tavallaan elvytetään eli se ei välttämättä muutu tai sitä ei radikaalisti käytetä eri tavoin tai uudessa kontekstissa kuin aiemmin, jonka vuoksi ei voisi puhua perinteen jatkuvuudesta. Hän nostaa esille myös kysymyksen, katosivatko tarinat koskaan seudulta, vai olivatko ne siellä koko ajan eli ne eivät koskaan palanneet. (Hovi 2014: 181, 185.) Rättäkitti-tarinoiden elävänä pysyminen on nähdäkseni osoitus siitä, että ne ovat osin palanneet arkistosta ihmisten käyttöön. Ne ovat myös säilyttäneet vanhoja muotoja tarinoista eli ne eivät ole seudulta kadonneet, vaan säilyneet ja muokkautuneet.

Perinteen merkitykset ja käyttö

Perinne on koko ajan muutoksen tilassa, vaikka arkistoaineisto näyttäytyy meille hetkeen pysähtyneenä kirjauksena. Jatkumoni perusteella perinneaineisto elää hetkittäin hiljais-eloä, mutta muhii ihmisten mielissä ja nousee sieltä jälleen päivänvaloon eri tekijöiden vaikutuksesta. Perinteen vastaanottajat ymmärtävät perinteen eri tavoin ja vastaanottajat ovat osallisia merkitysten muotoutumiseen. Perinne muuntuu vastaamaan ajan ihmisten ajatuksia ja toimintaa, sopeutuu elämisen kontekstiin, tai ei jatku. (Beckstein 2017: 499–500, 502.) Rättäkittiä on lähestytty eri aikakausina eri näkökulmista ja tarinoita on tulkittu sen hetkisen tilanteen sekä arvojen mukaan, jolloin ne samalla myös muuttuvat. Tarinoiden muuntelu ei ole sattumanvaraista, vaan sillä on jokin syy tai tarkoitus (Honko 1990: 101). Esimerkiksi emännäksi tulo -tarinan muuntelu tuntuu liittyvän yhteiskunnan asenteiden ja tapojen muutokseen avioliiton solmimisessa (Syrjälä 2017: 22–24).

Arkistojen ja kirjastojen avulla tarinat ovat olleet melko helposti saatavilla ja mahdollisuudet tutustua Rättäkitti-tarinoihin tekevät niistä edelleen yhteisesti jaettua perinnettä, jotka sitovat ihmisiä yhteen (ks. Honko 1990: 94). Kirjastot olivat suosittuja 1900-luvun alussa ja sanomalehtiä luettiin runsaasti (Häggman 2012: 152). Näillä tekijöillä näyttäisi olevan vaikutusta myös Rättäkitti-tarinoiden leviämiseen. Yhteisö määrittelee, mitä se kertoo ja kuulee, mitkä osat tarinoista säilyvät (ks. Honko 1990: 99). Kaikki perinne ei säily kerronnassa, vaan osa voi myös kadota. Tarinat Vlad Seivästäjästä eivät hävinneet suullisesta kerronnasta arkistoinnin myötä, mutta osa tarinoista on unohtunut (Hovi 2014: 183). Aivan kuten Rättäkitti-tarinatkin, jotka ovat osin muuttuneet, osin käytetty uusissa

yhteyksissä, mutta edelleen kerrotaan myös paikallisten keskuudessa. Tarinoiden uudelleenkäyttö kertoo siitä, että perinteen halutaan pysyvän elossa. Folklorea ei enää tarvitse pelastaa. Se säilyy, jos sen halutaan säilyvän ja sillä on ihmisille merkitystä (Honko 1990: 94).

Perinteellä on aina itsenäisenä ilmiönä kulttuurista arvoa. Uudet tavat lähestyä aihetta ja uudistaa perinnettä ovat tärkeitä perinteen elävänä pysymisen kannalta. Uudet, vanhat tai muokkautuneet tarinat ja niiden eri käyttöyhteydet eivät ole toisiaan arvottomampia, vaan ne täydentävät toisiaan. Tarinoiden yhdistymistä ja sekoittumista voidaan kutsua hybridisatioksi, jossa perinne ja historia yhdistyvät, ja muodostavat kulttuurien uusia ilmenymiä tarinoissa ja kerronnan tavoissa. (Hovi 2014: 113, 202.) Rättäkitti-tarinat voi nähdä koko jatkumon ajan hybrideinä eli kulttuurien sulautumisen läpikäyneinä. Ne ovat jo alkujaan olleet kansainvälisiä vaellustarinoita. Lisäksi tarinat ovat jatkumon aikana saaneet vaikutteita myös muista uskomuksista. Esimerkiksi kuunnelmassa (Jaakola 1980) tarinaan on lisätty todellinen, kauhua aiheuttanut henkilö Sika-Kyösti. Rättäkitti-tarinat ovat, kuten Dracula-turismikin, sekä paikallista että laajemman alueen perinnettä yhtä aikaa (ks. Hovi 2014: 164).

Kotiseutu-lehden artikkeli vuonna 1911 tuntuu vaikuttaneen vahvasti Rättäkitti-kerrontaan. Se osuu ajankohtaan, jolloin kotiseutuharrastus oli voimakasta ja se yhdisti eri kansankerroksia vuosina 1911 ja 1912, jolloin julkaistiin runsaasti sanomalehtien paikallisnumeroita (Manninen 1918: 28). Eemeli Vihervaaran (1911: 104–107) kirjoittama teksti julkaistiin samanlaisena kahdeksassa sanomalehdessä. Se ilmestyi muun muassa lehdissä *Satakunnan sanomat*, *Karjala-lehti* ja *Turun lehti* (Sasa 21.6.1911, KL 19.7.1911, TL 18.7.1911). *Turun Sanomien* (E. H. 1911) artikkeliin oli lisäksi liitetty paikkakunnalta kerättyä aineistoa. Vihervaaran (1911: 105) artikkelissa kerrottiin Rättäkitin lisäksi Somerniemen Vesanojan kylän Visan tietäjästä, johon liitettiin tutunkuuloisia tarinoita:

Visa Ennusteli paljon tulevaisia asioita. Niinpä hän ennusti, että maailma raudotetaan kolmesta kohden. (Niin on käynytkin. Maa on raudotettu telefoonilangoilla, rautateillä ja maanalaisilla vesijohtoputkilla. Näin on selitetty myös Visan ennustuksen toteutuneen.) --- Kun Visan tietäjää (ruumiina) vietiin kirkkomaahan, niin häntä ei saatu vietyä Holman kallion ohitse. Hevonen seisahtui, eikä mennyt. Visa oli eläessään ennustanut, ettei häntä saada sen paikan ohitse vietyä. Vasta sitten, kun käännettiin »ränkeet toistapäin» hevosen kaulassa, hevonen meni. --- (Vihervaara 1911: 105–106.)

Ennen Vihervaaran keräämiä tarinoita, joita Kansanrunousarkistoon on talletettu, ei Rättäkittiin liitetty esimerkiksi rautatie-ennustusta tai kuorma painaa -tarinaa. Rättäkittiin liitettiin ennustus, jonka mukaan kahden istutetun puun kaatumiset tarkoittavat tiettyjen kylien tuhoja (SKS KRA 1886/1). Vihervaaran keräämästä Rättäkitti-aineistosta kuitenkin löytyvät nämä edellä mainitut tarinat. Jännittävää on, että kaikki edellä mainitut motiivit sisältyvät 29-vuotiaan kertojan aineistoon, joka Vihervaaralle tietoja antoi. Näen tämän viittaavan siihen, että tarinat saivat vaikutteita muualta, esimerkiksi kirjallisuudesta. Visan isännästä kertovat tarinat liitettiin ilmeisesti tämän jutun perusteella myös Rättäkittiin, vaikka Rättäkitin arkun vetäjinä toimivatkin useimmiten härät. Vihervaaran kirjoituksen jälkeen edellä mainitut motiivit löytyvät yleisemmin Rättäkitti-tarinoista.

Ikolan osuutta Rättäkitti-tarinoiden julkituomisessa on kenties 1900-luvun lopulla korostettu liikaa. Ikolan tekstin saatavuus on mahdollisesti ollut 1970–1990-luvuilla helpompaa kuin muissa lehdissä olleiden. *Kotiseutu*-lehti julkaistiin alkuvuodesta 1911,⁵ kun taas Ikolan kirjoitus julkaistiin loppuvuodesta 1911.⁶ Näin ollen voi ajatella enemmän julkisuutta aikanaan saaneen Vihervaaran kirjoituksen olleen moottorina myös Rättäkitti-perinteen muotoutumiselle, kun motiivisto karttui 1900-luvun alussa. Sanomalehden lukija on voinut innostua hankkimaan myös *Kotiseutu*-lehden. Vihervaaran teksti levisi useille paikkakunnille ja vaikutti mahdollisesti ainakin aikalaiskerrontaan. Se tuntuu vakiinnuttaneen tarinoita tiettyihin uomiin. Ikolan kirjoitus tuntuu vaikuttaneen enemmän vuosisadan loppupuolella, jolloin siihen on useasti viitattu.

Jatkumon aikana Rättäkitti-tarinoiden käyttöyhteydet ovat muuttuneet yhteiskunnallisista ja taloudellisista muutoksista johtuen. Vanhojen, tuottamattomien elinkeinojen tilalle oli keksittävä uusia ja Rättäkitti-tarinat valjastettiin matkailun ja kaupankäynnin avuksi. Esimerkiksi 1990-luvulla järjestettiin teemaretki Prättäkitin jalanjäljille (Ala-Nissilä 1992) ja myöhemmin Prättäkitti lähti Turkuun valloittamaan (Harju 1998). 2000-luvulla on järjestetty Prättäkitti-päiviä Loimaalla, jolloin noitahahmo on vauhdittanut kaupankäyntiä (esim. LL 2013). Vuosittain järjestetyt tapahtumat luovat perinteelle jatkuvuutta. Elinkeinojen parantamiseen tähtäävät toimet ovat osa folkloren toista elämää, jossa perinneyhteisö ottaa osan perinnetyön toteuttamisvastuusta itselleen (ks. Honko 1990: 114–115).

⁵ Lehtijutut artikkelista on tehty 25.5.–19.7.1911.

⁶ Satakunta II-teoksen ilmestymisestä kerrottiin 10.12.–19.12. sanomalehdissä.

Rättäkitti on pyritty juurruttamaan myös tiettyihin paikkoihin. Tarinoissa ilmi tulevia, nimettyjä paikkoja voidaan käyttää muistin apuna. Ne voivat tavallaan olla ”muistin teattereita” ja luoda puitteet kerronnalle sekä tunnesiteen paikkaan (Smith 2006: 46). Konkreettinen paikka varmistaa muistitiedon hengissä säilymisen. Uskomustarinan vaikuttavuus ja merkitykset myös kasvavat, kun ne voidaan liittää kuulijan tuntemiin ihmisiin ja paikkoihin (Koski 2011: 342). Noitaretkellä (LA 1992) vierailtiin Prättäkittiin liittyvien kohteiden lisäksi myös muissa Loimaan seudun paikoissa, jotka eivät suoraan Prättäkittiin liittyneet. Retken aikana käytiin esimerkiksi Alpo Jaakolan patsaspuistossa ja Ypäjän hevosopistolla. Patsaspuistossa nähtiin Prättäkitistä maalattu taulu, mutta vierailu hevosopistossa ei ole Rättäkittiin liittyvä, vaikka kuorma painaa -tarinan kautta sen voi ajatella olevan. Myös Dracula-turismissa yhdistetään romanialaista kulttuuria ja historiaa kierroksiin, ja näillä kohteilla ei välttämättä ole mitään tekemistä Dracula-hahmojen kanssa. Kierroksilla halutaan esitellä turisteille omaa paikallista kulttuuria ja arvokkaaksi koettua historiaa. Paikkojen liittämällä luodaan tietynlaista todellisuutta ja rakennetaan mielikuvia sekä kerronnan tiloja ja samalla niiden avulla vahvistetaan omaa kulttuuria. (Hovi 2014: 141–142, 191–193.) Rättäkittiin liitetyt retket muokkaavat siis osaltaan kuvaa hahmosta sekä tarinoista.

Matkailun lisäksi Rättäkitti-perinne on juurrutettu paikalliseen nimistöön. Ypäjän kunnasta löytyy Prättäkitintie, joka johdattaa kulkijan kenties Rättäkitin kotitahonville: lähelle Mannisten vanhaa kylätonttia, jossa Rättäkitin emännyyteen liitetty Tepon talo aiemmin sijaitsi. Prättäkitin mukaan on nimetty myös vanha kuusi Loimaan Mäenpäässä (LL 1989). Ja Prättäkitti taipui Milja Toukolan käsissä maskotiksi, jota voitaisiin hyödyntää matkamuistona Loimaan seudusta (LL 2000). Hahmolle lähdettiin etsimään ulkonäköä, kun näyttelijä pukeutui kuvitteelliseen noidan asuun (Harju 1998). Ulkonäköä oli määritelty jo aiemmin näytelmissä ja lehtiartikkeleissa (Jaakola 1980; Tuomola 1986). Perinteen elävöittämisen voi nähdä osana yleisempää kehitystä, jossa esimerkiksi museoita alettiin elävöittämään näyttelijöiden avulla, ulkoilmamuseot yleistyivät ja saivat syvempää arkeen liittyvää sisältöä toiminnallisuudella ja osallistamisella (esim. Smith 2006: 199). Välimäen ja Oraksen (1999) satukirjaan tallentui niin vanhaa tarina-aineistoa kuin kauniita kuvia tapahtumistakin, jotka edelleen visualisoivat tarinoiden sisältöjä lukijoille. 1900-luvun loppua tuntuu leimanneen halu tehdä Prättäkitistä konkreettinen hahmo ja seudulla näkyvä persoona.

Perinteen välittyminen ja Rättäkitti kulttuuriperintönä

Jatkumollani tarinat ovat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Ne saavat vaikutteita myös takaisinpäin eli niiden jatkokäyttö ruokkii tarinaperinnettä. Sanomalehdillä ja muilla medioilla voi olla merkittävä rooli kulttuuriperinnön muodostumisessa ja sen yhteiseksi kokemisessa, sillä ne voivat luoda tarinoista laajemmin yhteisöä yhteen sitovia ja yhteiseksi koettua historiaa (Sivula 2013: 187). Perinneaineisto myös suodattuu sen välittämävaiheessa, jossa tutkija, viihdealan edustaja tai muu arkistossa vierailut välittää saamansa aineiston eteenpäin. Uusi esitys on tulkinnan ja valintojen tulos ja aineisto siirtyy uuteen kontekstiin ja voi muuttua. Aineiston uudelleenkäytössä on tavoitteena enemmänkin luoda kokemuksia, joita sisältö ja esityksen muoto tukevat, ja alkuperäisen aineiston tarkoitus ja arvo kohoavat. Viesti voidaan myös ymmärtää eri tavoin. Välityksen tuloksena syntynyt kokonaisuus on myös koettava, jotta välitys on tapahtunut. (Bregenhøj 1982: 276, 279–280.) Perinteen idea on välittymisessä ja sen avulla perinteestä tulee perinnettä, vaikka välittyminen ei aina tapahdu tietoisesti (Anttonen 1/2009: 3–4).

Rättäkitti-tarinoiden voi kokonaisuudessaan nähdä kuuluvan myös yhteisöllisesti jaettuun perinnevarastoon (ks. Enges 1/2003). Välittymiskanavien hahmottaminen on tällöin hankalaa, koska perinne on koko ajan läsnä (Enges 1/2003). Jatkumon ja erilaisten teksteistä löytyvien vihjeiden avulla joitakin kanavia olen nähdäkseni onnistunut tavoittamaan. Esimerkiksi Vihervaaran tekstin välittyminen sanomalehdistön välityksellä ja näytelmien sekä kirjojen tekijöiden antamat tiedot avaavat näitä polkuja. Reittien hahmottaminen on kuitenkin aina tapauskohtaista, eikä aina mahdollista. Perinteen välittyminen jatkumolla näyttäisi olevan tarinoiden omaksumista. Maantieteellis-historiallinen metodi näki perinteen välittymisen tapahtuvan kulkeutumalla ja vaeltamalla (Anttonen 1/2009: 4).

Välittyminen ei välttämättä liity vain kuullun tarinan suoraan toistamiseen eteenpäin, vaan siihen vaikuttavat myös monet muut seikat (Anttonen 1/2009: 5). Jatkumolla katsoen seikat näyttäisivät liittyvän kotiseutuun, identiteetin rakentamiseen ja henkilökohtaiseen kiinnostukseen aiheesta. Uskomustarina voi myös sopia kerrottavaksi tietyssä tilanteessa viihteellisyyden tai opetuksellisuuden vuoksi. Rättäkitti-näytelmiä (Jaakola 1980; Laaksonen 2001) ei ole kokonaan rakennettu arkistoaineiston perusteella, vaan ne ovat saaneet vaikutteita myös henkilökohtaisista muistoista ja paikallisista perinteen kokemuksista (Haastattelu 2013). Tarinoita on muokattu paremmin esitykseen sopiviksi, ja

näytelmän keinoin tarinoista on saatu elävämpiä ja koskettavampia. Näytelmät ovat itsessään arvokkaita folkloren ilmaisukanavia ja samalla ne ovat lisänneet Rättäkitti-tietoisuutta sekä muokanneet tarina-aineistoa. Esityksillä voi olla suuri emotionaalinen merkitys niiden välittäessä merkityksiä ja arvoja (Smith 2006: 70). Perinne myös yhdistää ja pitää yhteisöä kasassa (Beckstein 2017: 491).

Folkloreprosessin toisen elämän aikana perinnekulttuuria ja folklorea suojellaan sekä elvytetään. Lisäksi perinnekulttuuria hyödynnetään opetuksessa. Perinteen avulla pyritään tuomaan esiin kulttuurin monimuotoisuus sekä sen yhteys historiaan. Perinnettä ei siis varsinaisesti opeteta, vaan sitä käytetään kertomaan kulttuurisesta pääomasta. (Honko 1990: 116–117.) Rättäkitin tapauksessa suojelu, elvytys ja perinteen käyttö opetuksessa liittyy kotiseututyöstä kertomiseen oppijoille tai muille aiheesta kiinnostuneille. LHKMY:n keräyksen yhteydessä tarinat olivat osa opetustoimintaa. Oppilaat keräsivät tarinat ja kirjoittivat ne puhtaaksi lähetystä varten. Keräyksen aikaan 1920-luvulla taustalla on vaikuttanut kotiseudun perinteen tuntemisen tarve ja sen saaminen talteen. Prättäkittipäivät ja muut tilaisuudet näen perinteen käytön lisäksi suojeluna ja elvytyksenä.

Nähdäkseni Rättäkitin tapauksessa ei ole toteutunut folkloreprosessin mukaisia perinneyhteistyöhankkeita, joissa tutkijat olisivat tuoneet laajemmin tietämystään perinneyhteisön käyttöön (ks. Honko 1990: 118). Folklorea voidaan käyttää myös kansainvälisessä vaihdossa ja perinnettä voidaan jakaa valtioiden rajat ylittäen uusille ryhmille (Honko 1990: 118). Rättäkitti-tarinat ovat jo pohjimmiltaan kansainvälisiä vaellustarinoita. Rättäkitti-tarinoita ei ole kuitenkaan varsinaisesti viety ulkomaiseen tietoisuuteen. Vahva paikallisuus siis toisaalta rajoittaa Rättäkitti-tarinoiden laajempaa levittämistä, koska niillä ei ole yhtymäkohtia toisissa paikoissa, joissa ne voisivat muodostaa merkityksiä (ks. Koski 2011: 343). Tarinat ovat kuitenkin vakiintuneet ja muodostuneet kulttuuriperinnöksi.

Kulttuuriperintö on sitoutumisen prosessi, kommunikaatiotoimintaa, merkitysten tekemistä nykyisyydessä tulevaisuudelle. Sen avulla voidaan luoda myös turvallisuuden tunnetta siitä, että on jotain pysyvää ja kiinteää mihin turvautua epävarmassa tilanteessa. Ylpeyttä omasta tai yhteisön menneisyydestä voidaan ilmaista kulttuuriperinnön avulla, mutta sosiaalisen prosessin tuloksena kulttuuriperintö rajaa asioita myös ulkopuolelle. Kulttuuriperinnön avulla voidaan välittää kulttuurista ja sosiaalista muutosta sekä luoda

arvoja, merkityksiä, ymmärrystä ja identiteettiä. (Smith 2006: 1, 39, 42, 307.) Näen Rättäkitti-tarinoiden jatkumon kulttuuriperintöprosessina, jossa aineistoa on tuotu julkisuu-teen, siitä on keskusteltu ja se on määritelty loimaanseutulaista identiteettiä. Perinteestä neuvottelua on tapahtunut koko Rättäkitti-tarinaston elinkaaren ajan. Neuvottelu on samalla myös muistelua. Muistitiedon avulla ihmiset liittävät itsensä johonkin paikkaan ja niiden avulla luodaan tunne kuulumisesta johonkin (Smith 2006: 302–303). Paikkoja on myös liitetty Rättäkittiin ja nimetty asioita noidan mukaan, millä on luotu tarinoille kiin- teämpää pohjaa.

Kulttuuriperintö ei kuitenkaan synny itsestään tai ole yllättäen valmiina tarjottimella, vaan se on jotain, mikä on päätetty säilyttää, valittu säilytettäväksi ja säilyttämisen ar-voiseksi (Tuomi-Nikula et al. 2013: 20). Perinne nostetaan erityiseen asemaan ja se huo- mioidaan yhteisön ulkopuolisen tahon toimesta. Samalla perinne virallistuu ja sitä voi- daan kutsua kulttuuriperinnöksi. Myös virallistettu perinne voi jatkaa eloaan elävänä, ar- jessa kerrottavina tarinoina. Rättäkitti-tarinat voi nähdä paikallisena kulttuuriperintönä, joka on pääosin Loimaan seudulla otettu mukaan seudun toimintaan ja markkinointiin. Ne on tunnustettu aineettomaksi kulttuuriperinnöksi, koska niitä on tallennettu arkistoon, niillä on merkitystä identiteetin kuvastajina ja ne ovat jälkiä menneisyyden kulttuurista (ks. Tuomi-Nikula et al. 2013: 15). Ne ovat saaneet arvon ja niitä muistellaan aktiivisesti.

Kulttuuriperinnöksi muokkautuminen liittyy vahvemmin folkloren toiseen elämään. Folkloren toinen elämä ei ole arvottomampi ensimmäiseen verrattuna. Folkloren toiselle elämälle ei vain ole annettu riittävästi arvoa ja tunnustusta. Perinnettä ei ole välttämättä ymmärretty sen ensimmäisen elämänvaiheen aikana, mutta sanoma voi aueta toisen elä- mänvaiheen ansiosta. (Honko 1990: 114.) Tarinoiden käyttämisessä näytelmissä ja kir- joituksissa ei ole kyse tarinoiden rappeutumisesta, vaan niiden vuorovaikutuksesta ihmis- ten puheissa, elävän kulttuuriperinteen luonnollisesta muuntumisesta. Näytelmien avulla myös Rättäkitti-tarinat ovat saaneet uusia merkityksiä ja esimerkiksi Laaksosen (2001) näytelmässä luonnollisia selityksiä tapahtumille.

Kulttuuriperintöprosessiin liittyy usein taloudellisen hyödyn tavoittelu ja myös Rättäkitti- tarinoita on jonkin verran kaupallistettu. Usein folkloren käyttö tapahtuu ilman, että siitä halutaan rahallisesti hyötyä (Honko 1990: 116). Rättäkitti-päivän järjestäminen tuntuu tavoittelevan perinteen tiedottamista ilman rahallista hyötyä, mutta päivän tarkoituksena

on paikallisten yrittäjien kaupankäynnin vilkastuttaminen, minkä voi nähdä kaupallisena tavoitteena folkloren käytölle (esim. LL 2015). Rättäkitti-tarinoita ei kuitenkaan ole tietojeni mukaan käytetty kulttuuripoliittisen tavoitteiden saavuttamiseksi eli niitä ei ole käytetty aseena esimerkiksi tiettyjen taloudellisten etujen saavuttamisessa, joka on osa folkloreprosessia (ks. Honko 1990: 115). Folkloreprosessin vaiheet päättyvät folkloren aseman määrittelyyn (Honko 1990: 199). Se on aiempien vaiheiden tuottama kokonaisuus, joka kertoo aineistoon liitetyistä merkityksistä ja aineiston tavasta kuvata kulttuurista identiteettiä. Rättäkitin kohdalla määrittelyä on tapahtunut koko jatkumon ajan ja eri tapahtumista muodostunut kokonaisuus on muokannut aineistosta kulttuuriperintöä.

V JATKUMON VÄLITILINPÄÄTÖS

Rättäkitti-tarinoiden jatkumo on ajallisesti pitkä ja edelleen elävä. Se rönsyilee eri käytötarkoitusten välillä, mutta aina taustalta löytyvät vanhat, rakkaat tarinat. Näen Rättäkittiä koskevan folkloreprosessin muotoutuvan jatkumolla monipuoliseksi, monia toimijoita käsittäväksi sekä eri elämänvaiheet sisältäväksi. Aineistoa on tallennettu eri paikkoihin, se on edistänyt ihmisten välistä vuorovaikutusta ja tarinoita on suojeltu tallentamalla niitä perinnearkistoon. Ihmisten kerronta on kantautunut arkistoon ja vastavuoroisesti arkistotarinat ovat vaikuttaneet kerrontaan, mutta tarinat ovat eläneet arkiston ulkopuolella ilman arkistovaikutteita. Muu perinne eli muista asioista kerrotut uskomustarinat ovat myös jättäneet jälkensä Rättäkitti-tarinoihin.

Jatkumolla esiin nousevat innokkaat kerääjät ja Rättäkitti-aiheesta kirjoittaneet sekä aihetta muulla tavoin selvittäneet. Julkaisujen avulla aihe on noussut eri vuosikymmeninä ajankohtaiseksi ja tarinoita on muisteltu. Yhteiskunnan muuttuminen ja eri asioita painottaneet aikakaudet näkyvät myös Rättäkitti-jatkumolla: kansanrunouden asema suomalaisuuden esiintuonnissa, kotiseutuinnostus, sukututkimuskiinnostus, maatalouden korvautuminen matkailulla ja teemapäivien järjestäminen hahmon avulla. Samanlaisia uria tuntuvat seuranneet myös tarinoiden tallennuspaikat: aluksi arkistoon, 1900-luvun kuluessa enenevässä määrin lehtikirjoituksiin, vuosisadan lopulla näytelmiin ja satukirjaan.

Arkistolla on perinneaineiston jatkumolla suurempi rooli nimenomaan ensimmäisen elämänvaiheen aikana aineiston kerääjänä ja säilyttäjänä. Toisessa elämänvaiheessa arkisto toimii tiedon jakajana ja suojelijana. Alun suullisesti kerrotuista tarinoista muodostui – osin arkiston vaikutuksesta – kirjallista perinnettä, joka kuitenkin tarvittaessa muuttuu takaisin suulliseksi perinteeksi. Mielikuvat kulttuuriperinnön tärkeydestä ja isänmaallisuudesta korostuvat keruiden yhteydessä. Tarinoiden tallennuksen ohessa talletettiin myös kansan identiteettiä. Keräykset – ja välillisesti arkistot – ovat siis ylläpitäneet tarinankerrontaa paikkakunnilla, ja pitäneet myös arkiston ulkopuolella perinnettä elävänä omalla toiminnallaan.

Arkistoissa kerättyä aineistoa käsiteltiin eri tavoin ja siirrettiin esimerkiksi kopiokorteille käyttöä varten. Arkistot saattoivat aineiston yleisön saataville, vaikka matkalla kertojalta

arkistoon aineisto saattoi typistyä ja suodattua. Kopiokorteille siirto oli Kansanrunousarkistossa aikakauden tutkimusmetodiin liittyvä toimenpide, jolla tavoiteltiin aineistojen hallintaa ja selkeää käyttöä. Samalla se kuitenkin muokkasi aineistoa. Rättäkitti-tarinoiden siirto ja pilkkominen kopiokorteille rikkoi tarinoiden kokonaisuudet ja niiden avulla saatavat vastaukset eivät enää vastaa kaikkiin nykypäivän tutkimuskysymyksiin. Kopiokortiston avulla pääsee tutkimuksessa alkuun, jonka jälkeen voi tarvittaessa hakea lisätietoa esimerkiksi alkuperäisistä kerääjäsidoksista.

Arkistossa olevalla aineistolla on myös oma jatkumielämänsä, jossa se käy vuoropuhelua aineiston toimittajien, tutkijoiden ja yleisön kanssa. Aineisto voi tulla arkistoon yhdellä kertaa, se voi täydentyä esimerkiksi keruiden ansiosta ja tallennettu aineisto on noudettavissa uudelleen käyttöön nopeastikin tallentamisen jälkeen. Erilaiset jatkumielämät ja reitit perinneaineuksen elämänpolun kuvailussa ovat tarpeen, jotta tarinoiden muodostumista ja muutosta voi ymmärtää. Samalla niistä voidaan luoda parempia tulkintoja.

Reilun vuosisadan aikana Rättäkitti-tarinat tallentuivat suullisesta kerronnasta kirjalliseen muotoon, josta ne osin kuitenkin palautettiin näytelmiin jälleen suullisesti kerrottaviksi. Konteksti näytelmässä on eri, mutta perinne pysyy elävänä ja välittyy uusille sukupolville kerronnan muodoin. Näytelmät ja kuunnelma ovat tarinoiden jatkokäyttöä, mutta niiden avulla myös aineeton perinne on säilynyt. Näin ollen ne ovat osa sitä jatkuvuuden vaatimusta, mitä perinteen ylläpito vaatii pysyäkseen elossa. Kerrontatilanne on toisaalta hyvin samankaltainen kuin aiemmin nimenomaan uskomustarinoiden kohdalla. Teatteriesityksellä luodaan ja etsitään tunteita ja kohtia yleisössä, joihin kerronnalla voi vaikuttaa eli ihmisen sielun tunnepisteitä.

Rättäkitti-tarinoiden sisällöt ovat olleet osin sidoksissa niiden tallennuspaikkoihin. Arkistoissa tarinat ovat olleet pääosassa, kun taas aikakauslehdissä Rättäkittiä saatettiin käyttää aatteiden apuna, vaikka tarinoita kerrottiinkin. Hahmo itsessään alkoi myös kiinnostaa ja näytelmien sekä lehtijuttujen avulla Rättäkittin hahmoa alettiin kuvailla tarkemmin, millä on ollut oma vaikutuksensa tarinaperinteeseen esimerkiksi mielikuvien luojana noitahahmosta. Aiemmin Niilo Ikolan kirjoittamaa artikkelia on pidetty vaikuttavimpana Rättäkitti-tarinoiden levittäjänä, mutta sanomalehtiaineiston perusteella 1900-luvun alussa suurempi vaikutus on nähdäkseni ollut Eemeli Vihervaaran laajalle levinneellä artikkelilla.

Matka jatkumolla ei etene kronologisesti tai vaihe vaiheelta, vaan ennemminkin mutkittellen ja eri vaiheitaan täydentäen. Rättäkitti-tarinoita on myös käytetty kaupallistamisen apuvälineenä ja aineistoa on löydetty arkistosta, mutta myös yhteisöstä elävänä. Tarinat ovat muokkautuneet perinneprosessissa toistensa kanssa. Rättäkitti-tarinat on määritelty kulttuuriperinnöksi ja niillä on vakaa asema sekä merkitystä erityisesti Loimaan seudulla, mutta myös monille muille aiheesta kiinnostuneille, kuten itselleni. Perinne elää, vaikka säilyttääkin muassaan tiettyjä perusosia. Kertojat muuttuvat, merkitykset muuttuvat ja tallennustavat muuttuvat. Rättäkitti-tarinoiden perustaa ajan hammas ei kuitenkaan ole nakertanut olemattomiin, vaan edelleen Loimaan seudulla voi kuulla tarinoita pojan muuttumisesta sudeksi tai huomenkellojen kalkkeen aiheuttamasta hautajaissaaton pyhäytymisestä.

Jatkumon perusteella näyttää, että tieto ja tarinat levisivät vahvimmin sanomalehtien ja kirjastojen välityksellä. Arkistoilla on pysyvä rooli taustalla tallentaa tätä kulttuuria. Kaiken takana oli kuitenkin ihminen, joka kertoi, keräsi, kirjasi ylös, talletti, asetti aineiston käyttöön ja haki tarinat uudelleen käyttöön. Rättäkitti-tarinoiden säilyminen ja pitkä jatkumo kertovat siitä, että on haluttu säilyttää aiempien sukupolvien kertomuksia ja käyttää niitä arjessa sekä juhlassa. Yhteisö on hyväksynyt tarinat ja arvostaa niitä. Tarinoiden ympärille on haluttu luoda myös visuaalista maailmaa näyttelijöihin, kirjan kuvituksiin ja hahmoselostuksiin. Visualisoinnit ovat uusia tulkintoja tarinoista ja niiden sisällöistä. Uudet näkökulmat ja lähestymissuunnat tarinoihin ovat rikastuttaneet niitä, ja sukupolvi kerrallaan niihin on liitetty jälleen uusia merkityksiä.

Sain jatkumon avulla selville uusia asioita perinteen leviämiskanavista sekä tavoista, joilla Rättäkitti-tarinoita on eri yhteyksissä käytetty. Monta kiveä on polulla vielä kääntämättä, eikä Rättäkitti-tarinoiden jatkumo pääty tähän kirjoitukseen. Tulevaisuuden tekstit ovat kuitenkin vielä kirjoittamatta. Tarinoita kerännyt Eemeli Vihervaara vaikuttaa henkilöltä, jonka elämään ja työhön olisi mielenkiintoista tutustua myös muiden perinneaineistojen osalta. Myös sivuosassa näyttäytynyt Antero Warelius vaikuttaa henkilöltä, jonka elämänvaiheita haluaisin tutkia tarkemmin, koska epäilen niillä olleen vaikutusta myös Rättäkitti-tarinoihin. Perinnearkistoja ja niiden toimintaa yleisesti Suomessa voisi myös olla kiintoisaa selvittää, mutta myös arkiston alkuperäissidoksilta löytyvä Rättäkitti-noita tuntuu edelleen pitävän minua otteessaan.

LÄHTEET

I LYHENTEET

FM	Filosofian maisteri
FT	Filosofian tohtori
ICA	International Council on Archives
KRA	Kansanrunousarkisto
KRK	Kalevalan riemuvuoden kilpakeräys (1935–1936)
LHKMY	Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys ry
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKSÄ	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston äänitearkisto

II TUTKIMUSAINEISTO

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston ja äänitearkiston kokoelmat

- Rättäkitti-aineistot

SKS KRA 1880: SKS KRA Yläne. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 33. (1880) s. 34-5. K. Killinen: Kiinteitä Muinaisjäänöksiä Ulvilan kihlakunnassa.

SKS KRA 1886/1: SKS KRA J. A. Klemola 44., kertonut E. W Isoeskola 14 v. kuullut kotonansa Loimaan Kojonkulmalla. 1886.

SKS KRA 1886/2: SKS KRA Loimaa. Tamminen, E. 33. 1886. < Amanda Grönholm.

SKS KRA 1915: SKS KRA Kertoi kuljeksiva näyttelijä Heinonen. Muurla. V. Saari-luoma 643. 1915.

SKS KRA 1935–1936: SKS KRA Kokemäki. Mäenpää, Emma KRK 62:265 < (Ikola, Niilo)

SKS KRA 1961: SKS KRA Loimaa. Kaarlo Aitamäki TK 3:247. 1961. - Matti Vihtori Virtanen, seppä, s. 1890.

SKSÄ 854, 1991: SKSÄ tunnus 854, 9.1992, 2 (2), nauhoitettu 24.2.1991. Kestinen Kristiina < Kallioinen Kyllikki, Mellilä, Loimaa 24.2.1991.

Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys ry:n arkistokokoelmat

- Rättäkitti-aineistot

LHKMY 120, 1927: LHKMY 120. Lauri Huhtalava, Jokioinen 1927.

Näytelmät

Jaakola 1980: *Prättäkitti, noita Nousiaisista*. Kuunnelma.

Käsikirjoitus: Oy Yleisradio Ab/Radio 2/Teatteriohjelmat. Yleisradion monistamo. 6.6.1980.

Kuunnelma: Sk: Pirkko Jaakola. O: Marja Rankkala. Ensiesitys 26.7.1981. Oy Yleisradio Ab. (Uudelleenjulkaistu Areena-palvelussa 2017.)

Laaksonen 2001: *Prättäkitti. Noita vai nainen edellä aikaansa*. Näytelmä.

Sk, N: Hannele Laaksonen. M: Juha Tanninen. T: Riitta Sivonen. O: Helena Ryti. E: 13.4.2001. Kesto 64 minuuttia.

Haastattelut

Haastattelu 1982: Haastattelu Heikkilä, Aake 30.7.1982: Ypäjän murretta: Aake Alarik Heikkilä, signum 14084. Haastattelupaikka: Ypäjä, Levän kylä, Heikkilä. Haastattelija: Yli-Paavola Jaakko. Kotimaisten kielten keskus – Suomen kielen nauhoitearkiston kokoelmatietokanta.

Haastattelu 2013: Haastattelu nro 5, 15.7.2013, Hannele Laaksonen. Muistiinpanot teki-jällä.

Kirjallinen tutkimusaineisto

Ikola 1928: Ikola, Niilo 1928 [1911]: *Rättäkitti. Loimaalainen noitatarina*. – *Satakunta: kotiseutututkimuksia II*. Toinen painos. Vammala, 90–96.

Jaakkola 1916: Jaakkola, Eemeli 1916: *Kolme karoliinia*. Helsinki: Otava.

Kestinen 1990: Kestinen, Kristiina 1990: *Rättäkitti. Satakuntalainen noitanainen tarinaperinteen valossa*. Folkloristiikan C-tutkielma. Turku: Turun yliopisto.

Killinen 1880: Killinen Kustaa 1880: *Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. Kiinteitä muinaisjäännöksiä Ulvilan kihlakunnassa*. Suomen Tiedeseuran myöntämällä matkarahoilla luetellut K. Killinen 1878. Trettiondetredje Häftet (33). Finska Vetenskaps-Societen. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet tryckeri 1880. MYÖS SKS KRA 1880.

Kouri (toim.) 1988: Kouri, Raija (koonnut) 1988: *Jänöksellä on levvee lairun. Vanhoja juttuja Ypäjäältä* 1988. Karkkila: Kustannus-Mäkelä Oy.

Levo et al. 2010: Levo, Veikko, Bergman, Eva-Maija, Teerijoki, Hilikka ja Levo Antti 2010: *Pannaas toi sarka vielä. Suku- ja kylähistoriaa Levo – Manninen – Ypäjä*. Pieksämäki: Hilikka Teerijoki.

Simonsuuri (toim.) 1999: Simonsuuri, Lauri (toim.) 1999 [1947]: *Myytillisiä tarinoita*. Neljäs painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Simonsuuri (toim.) 2006: Simonsuuri, Lauri (toim.) 2006 [1951]: *Kotiseudun tarinoita*. Kolmas painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Verho 1991: Verho, Timo 1991: *Mellilän ja Metsämaan talonpoikaissuvut*. Loimaa.

Välimäki ja Oras 1999: Välimäki, Anja ja Oras, Johanna 1999: *Prättäkitti. Mannisten Tepon outo emäntä*. Loimaa: Ooli Oy.

Sanoma- ja aikakauslehdet

- A. V. -ma 1936: A. V. -ma. 1936: Prättäkitti. Kertomus Satakunnan noidasta, joka eli kristinuskon Suomeen tulon aikana. – *Raittiuskasvatus*, nro 4, 87–88.
- Ala-Nissilä 1992: Ala-Nissilä, Heikki 19.5.1992: Prättäkitin jalanjäljillä Saviseudulla. – *Turun Sanomat*.
- E. H. 1911: E. H. 25.5.1911: Rättäkitti (Kansantarina Loimaalta). – *Turun Sanomat*.
- Haavio 1936: Haavio, Martti 1936: Calawan poian paasi. *Virittäjä* 40, 1936, 267–284.
- Harju 1998: Harju, Terttu 9.4.1998: Prättäkitti yritti kääntää ihmiset hyvään. – *Loimaan lehti*.
- KL 19.7.1911: *Karjala* 19.7.1911: Rättäkitti. Ei kirjoittajatietoa.
- LA 1992: *Loimaan aluesanomat* 19.7.1992: Päivä Valpurin ja Prättäkitin seurassa. Ei kirjoittajatietoa.
- LL 1976: *Loimaan lehti* 6.4.1976: Prättäkitti kiinnosti. Loimaa-Seuran juhlassa salin täydeltä yleisöä. Ei kirjoittajatietoa.
- LL 1989: *Loimaan lehti* 2.9.1989: Prättäkitti-noidalta nimi kuusivanhukselle. Ei kirjoittajatietoa.
- LL 2000: *Loimaan lehti* 10.6.2000: Paineen alla parhaimmillaan. Ei kirjoittajatietoa.
- LL 2013: *Loimaan lehti* 21.2.2013: Prättäkitti-päivän kilpailumainos.
- LL 2015: *Loimaan lehti* 5.3.2015: Prättäkitti-päivän kauppiaiden mainoksia.
- Lähteenmäki U. J. 1914: Prättäkitti. – *Kotiseutu. Suomen kotiseutututkimuksen äänenkannattaja*, 10/1914, 191.
- Puukka 1997: Puukka, Johanna 28.3.1997: On noitien yö. / Prättäkitti edelleen täyttä totta. – *Forssan lehti*.
- Rep. 1940: Rep. 49/1940: Rättäkitti. Loimaan noita-akka. – *Apu*, 3–4.
- Saariluoma 1915: Saariluoma V. 1915: Tepo Rättäkiti. – *Kotiseutu. Suomen kotiseutututkimuksen äänenkannattaja*, 8–9/1915, 142–143.
- Sasa 21.6.1911: *Satakunnan sanomat* 21.6.1911: Rättäkitti. Nro 70. Ei kirjoittajatietoa.
- Sesa 2008: *Seutusanomat* 5.8.2008: Prättäkitti – aikansa kapinallinen. Ei kirjoittajatietoa.
- Suojanen 1991: Suojanen, Eeva 26.1.1991: Loimaan kirkon palo ja kaupungin synty. Ennustajanoidan tarinat kiinnostavat jatkuvasti. – *Turun Sanomat Extra*.
- TL 18.7.1911: *Turun lehti* 18.7.1911: Rättäkitti. Ei kirjoittajatietoa.
- Tuomola 1986: Tuomola, Eero 13.5.1986: Jutunjatkoa Prättäkitistä. – *Loimaan lehti*. (Lyhyempi versio kirjoituksesta on julkaistu teoksessa: Tuomola, Eero 2008 [2007]: *Isoisän tarinoita I*. 2. painos. Loimaa: Ooli Oy.)
- Turunmaa 1925: *Turunmaa* 8.11.1925: Loimaalainen ennustaja ja noita. Ei kirjoittajatietoa.
- Vihervaara 1911: Vihervaara, Eemeli 1911: Tietäjistä ja taikureista Länsi-Suomessa. – *Kotiseutu: Suomen kotiseutututkimuksen äänenkannattaja*, 104–107.
- Ypäjäläinen 1991: *Ypäjäläinen* 2/1991: Perinnepelejä eli pelaten halki Ypäjän menneisyyden ja perinteen.

Yksityiset tiedonannot, julkaisemattomat aineistot, muut aineistot

”Anu” 2013: ”Anun” sähköpostiviestit tekijälle 27.4.–30.4.2013.

Mäkitalo n. 1950: Mäkitalo, Heikki: Muistiinpanot. Versiot 1 ja 2. Kirjoitettu noin 1950-luvulla [tekijän arvio].

Ohjelma 2016: Pertun päivät 2016 -ohjelma <http://www.yypaja.fi/easydata/customers/uusiypaja/files/kirjasto/pertun_paivat_2016_ohjelma.pdf>, 3.2.2018.

III KIRJALLISUUS

Aaltonen, Esko 1955: Opettaja Eemeli Vihervaara kansantietouden kerääjänä. – *Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja XXIV*, 77–79.

Alver, Bente Gullveig and Øyen, Ørjar 2007: Challenges of Research Ethics: An Introduction. – Bente Gullveig Alver, Tove Ingebørg Fjell and Ørjar Øyen (Eds.): *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica. FF Communications no 292, 11–55.

Anttonen, Pertti J. 2005: *Tradition Through Modernity. Postmodernism and the Nation-state in Folklore Scholarship*. Studia Fennica Folkloristika. Helsinki: Finnish Literature Society.

Anttonen, Pertti 1/2009: Kulttuurin, perinteen ja perinnön kysymyksiä. – *Elore* <http://www.elore.fi/arkisto/1_09/art_anttonen_09.pdf>, 11.1.2018, 1–6.

Anttonen, Pertti 2012: Oral Traditions and the making of the Finnish nation. – Baycroft, Timothy and Hopkin, David (eds.): *Folklore and Nationalism in Europe During the Long Nineteenth Century*. National cultivation of culture vol. 4, 2012, 325–350.

Bastian, Jeannetta A. 2017: Memory Research / Archival Research. – Gilliland, Anne J., McKemmish, Sue and Lau, Andrew J (eds.): *Research in the Archival Multiverse*. Clayton, Victoria (Australia): Monash University Publishing, 269–287.

Beckstein, Martin 2017: The concept of a living tradition. – *European Journal of Social Theory*, Vol 20(4), 491–510.

Bregenhøj, Carsten 1982: Folkloristinen suodatin. – Suojanen, Päivikki ja Saressalo, Lassi (toim.): *Kulttuurin kenttätutkimus*. Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos, 249–281.

Brothman, Brien 51/2001: The Past that Archives Keep: Memory, History, and the Preservation of Archival Records. – *Archivaria*, Spring 2001, 51, 48–80.

Elävän perinnön wikiluettelo, Esittely <<https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/Esittely>>, 18.11.2017.

Enges, Pasi 27.10.2016: *Johdanto perinnearkistokurssiin*. – Luento Perinnearkistokurssilla syksy 2016, Turun yliopisto.

Enges, Pasi 1/2003: “Keneltä sinä tämän kuulit?” Perhe ja suku supranormaalin saamelaitradition välittäjinä. – *Elore* <http://www.elore.fi/arkisto/1_03/eng103.html>, 18.1.2018.

- Forssan museostrategia 2012–2017:
 <http://www.forssanmuseo.fi/client/forssanmuseo/olduserfiles/File/Forssan_museostrategia_2012-17.pdf>, 27.10.2017.
- Hautala, Jouko 1957: Suomen kansan hengenperinnön kansalliskokoelma. – Vuorela, Toivo (toim.): *Perinteen parissa. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Henttonen, Pekka 2015: *Johdatus asiakirjahallinnan tutkimukseen*. Helsinki: BTJ Finland Oy.
- Honko, Lauri 1979: A Hundred Years of Finnish Folklore Research: A Reappraisal. – *Folklore* Vol. 90, No. 2, 141–152.
- Honko, Lauri 1980: Kertomusperinteen tutkimustavat ja niiden tulevaisuus. – Laaksonen, Pekka (toim.): *Kertojat ja kuulijat*. Kalevalaseuran vuosikirja 60. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 18–38.
- Honko, Lauri 1990: Folkloreprosessi. – *Sananjalka* 32. Suomen kielen seuran vuosikirja. Turku, 93–121.
- Hovi, Tuomas 2014: *Heritage through Fiction: Dracula Tourism in Romania*. School of History, Culture and Arts Studies. Department of Folkloristics. Turku: Annales Universitatis Turkuensis B 387.
- Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. 2012. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje. <http://www.etiikanpaivat.fi/sites/etiikanpaiva.fi/files/htk_ohje_verkko14112012.pdf>, 17.11.2017.
- Häggman, Kai 2012: *Sanojen talossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ICA 1996 (International Council on Archives): Arkistonhoitajan eettiset säännöt (code of ethics). <<https://www.ica.org/en/ica-code-ethics>>, 17.11.2017.
- Jauhiainen, Marjatta 1999: *Suomalaiset uskomustarinat. Tyypit ja motiivit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KA Loimaa 1835: Vihityt: Kansallisarkisto (KA) Loimaan seurakunnan arkisto, Vihittyjen luettelot, Vihittyjen luettelo 1783–1852 (I Eb:4), jakso 173 <<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=5312166>>, 28.1.2018.
- Kansallisbiografia, Niilo Ikola <<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/7337>>, 23.10.2017.
- Kansallisbiografia, Martti Haavio <<https://kansallisbiografia-fi.ezproxy.utu.fi/kansallisbiografia/henkilo/703>>, 14.2.2018.
- Kansallisbiografia, Lauri Honko <<https://kansallisbiografia-fi.ezproxy.utu.fi/kansallisbiografia/henkilo/1046>>, 23.1.2018.
- Kansallisbiografia, Kaarle Krohn <<https://kansallisbiografia-fi.ezproxy.utu.fi/kansallisbiografia/henkilo/3513>>, 14.2.2018.
- Kansallisbiografia, Antero Warelius <<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2855>>, 23.10.2017.
- Kestinen, Kristiina 1990: *Rättäkitti. Satakuntalainen noitanainen tarinaperinteen valossa*. Folkloristiikan C-tutkielma. Turku: Turun yliopisto.

- Klein, Barbro 2007: *Folklore Archives, Heritage Politics and Ethical Dilemmas: Notes on Writing and Printing* – Alver, Bente Gullveig, Fjell, Tove Ingebørg and Øyen, Ørjar (Eds.): *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica. FF Communications no 292, 114–136.
- Koski, Kaarina 2004: Monitulkintaisen aineiston ongelmia. Huomioita uskomustarinoiden luokittelusta. – Kurki, Tuulikki (toim.): *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 91–110.
- Koski, Kaarina 2011: *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kurki, Tuulikki 2002: *Heikki Meriläinen ja keskusteluja kansanperinteestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kurki, Tuulikki (toim.) 2004: *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kurki, Tuulikki 2004: Perspektiivit kaartuvat laidoilla – Kurki, Tuulikki (toim.): *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–12.
- Laaksonen, Pekka 2004 [1984]: Saatteeksi. – Laaksonen, Pekka ja Saarinen, Jukka (toim.): *Arkiston avain. Kansanrunousarkiston kortistot, hakemistot, luettelot, lyhenteet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–11.
- Laaksonen, Pekka ja Saarinen, Jukka (toim.) 2004 [1984]: *Arkiston avain. Kansanrunousarkiston kortistot, hakemistot, luettelot, lyhenteet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtipuro, Outi 2003: Voiko perinnettä kerätä? ”Maailman suurin Kansanrunousarkisto” ja kansanrunoututkimus toistensa haastajina. – Laaksonen, Pekka, Knuuttila, Seppo ja Piela, Ulla (toim.): *Tutkijat kentällä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 13–33.
- Lehto, Liisa: sähköpostiviesti tekijälle 15.1.2018 ([SKS:n] Arkistoaineiston viittaus- ja lähdemerkintäkäytännöistä).
- Lilja, Agneta 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Louhelo, Asta: sähköpostiviesti tekijälle 24.10.2017. (Kysely LHKMY:n arkistoaineiston muodostumisesta.) Asta Louhelo on Forssan museon amanuenssi.
- Lybeck, Jari et al. 2006: *Arkistot yhteiskunnan toimiva muisti. Asiakirjahallinnon ja arkistotoimen oppikirja*. Helsinki: Arkistolaitos.
- Majamaa, Raija 2/2002: ”Itkiskö vai nauraisko”. Arkistonhoitaja ja säädökset. – *Elore* 2/2002. <http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_02/maj202.html>, 10.9.2017.
- Manninen, Ilmari 1918: Luettelo suomenkielisten sanomalehtien julkaisemista paikallisnumeroista vv. 1909–1918. – *Kotiseutu. Suomen kotiseutututkimuksen äänenkannattaja*, nro 1, 27–88.
- Menne-Haritz, Angelika 1/2001: Access – the reformulation of an archival paradigm. – *Archival Science*, 57–82.

- Paulaharju, Marjut 2015: *Länsi-Suomen kansanrunous. Uskomusten, runojen ja tarinoiden jäljillä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija 2004: Kalevan riemuvuoden kilpakeruu ja hyvän kerääjän käsite. – Kurki, Tuulikki (toim.): *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 199–217.
- Pohjakallio, Lauri 1986: Nuorten keräilijöiden tallentamat lounaishämäläiset paikallistarinat. – *Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys vuosikirja* 55, 92–120.
- Pöysä, Jyrki ja Timonen, Senni 2004: Kuinka ahkerat muurahaiset saivat kasvot? Henkilökohtaisen tiedon paikka arkiston keruuohjeissa. – Kurki, Tuulikki (toim.): *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 218–254.
- Sivula, Anna 2013: Puuvillatehtaasta muistin paikaksi. Teollisen kulttuuriperintöprosessin jäljillä. – Tuomi-Nikula, Outi, Haanpää, Riina ja Kivilaakso, Aura (toim.): *Mitä on kulttuuriperintö?* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 161–191.
- SKS internet-sivut: <<https://www.finlit.fi/>>, 30.10.2017.
- SKS:n kirjallisuusarkiston hankintaohjelma 2009: <<https://www.finlit.fi/fi/arkisto-ja-kirjastopalvelut/hankinta-ja-kokoelmapolitiikka#.Wli6BahI82x>>, 5.10.2017. Hankintaohjelma on hyväksytty 16.11.2009 ja siinä mainitaan sen tukevan myös kansanrunousarkiston hankintalinjauksia.
- Smith, Laurajane 2006: *Uses of Heritage*. London and New York: Routledge.
- Sulkunen, Irma 2004: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Syrjälä, Heli 2015: *Tarinat ja elämä. Rättäkitti Tepon talossa 1800–1900-luvuilla*. Pro gradu –tutkielma, kulttuurihistoria. Turku: Turun yliopisto.
- Syrjälä, Heli 2017: *Rättäkitti-noidan ja isännän kohtaaminen. Tulkintoja tapahtumista loimaanseutulaisissa uskomustarinoissa ja arjen ympäristössä*. Folkloristiikan proseminaariesitelmä. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto. Säilytteillä Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkistossa.
- Tieteen termipankki, Perinne (folkloristiikka): <<http://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:perinne>>, 11.2.2018.
- Tuomi-Nikula, Outi, Haanpää, Riina ja Kivilaakso, Aura 2013: Kulttuuriperintökysymysten jäljillä. – Tuomi-Nikula, Outi, Haanpää, Riina ja Kivilaakso, Aura (toim.): *Mitä on kulttuuriperintö?* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 12–27.
- Vakimo, Sinikka 2010: Periaatteista eettiseen toimijuuteen – tutkimusetiikkaa kulttuurintutkimuksessa. – Pöysä, Jyrki ja Järviluoma, Helmi ja Vakimo, Sinikka (toim.): *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Wilson, William A. 1985 [1976]: *Kalevala ja kansallisuusaate*. Suomenkielisen laitoksen ovat toimittaneet: Kurkela, Vesa ja Pekkilä, Erkki. Alkuperäispainos: Indiana University Press 1976. Helsinki: Työväen sivistysliitto.
- Warelius Antero 1847: Bidrag till Finlands kändedom i Ethnographiskt Hänsesende. – *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen*, 47–130.